

**BOG - OG
LITTERATUR
PANELET**

FORANDRINGER I FORLAGSBRANCHEN

- med særligt henblik på
de små forlags aktuelle status og betydning

Lars Handesten

Forandringer i forlagsbranchen

Publiceret: April 2018

Layout: LYMI DTP-Service

ISBN: 978-87-92681-74-4

INDHOLD

Forord	5
Resumé	6
1. Forlagenes art og størrelse	9
Forlagenes størrelse	9
Selvudgivere og redaktionelle forlag	12
Kommercielle og idealistiske forlag	13
Kvalitetsforlagene	14
Lokal, national og/eller international	16
Dansk og oversat litteratur	16
2. Udviklinger i bogbranchen	18
Antallet af store, mellemstore og små forlag over tid	18
Kontraktion, koncentration, polarisering	21
Digitalisering	22
Globalisering	23
Forhistorier fra 1970'erne og 00'erne	24
3. Eksempler på små forlag	27
Tre forlag for dansk litteratur	27
To forlag for oversat litteratur	32
Fem tendenser	35
4. Synspunkter på små og store forlag	36
Forholdet mellem store og små forlag	36
De små forlags indbyrdes relationer	40
Bilag 1.	42

FORORD

Bog- og Litteraturpanelets opdrag til denne rapport er en undersøgelse af forandringer i forlagsbranchen siden år 2000 og af, hvordan disse forandringer har ført til ændrede betingelser for produktion og distribution af skønlitteratur i Danmark. Vægten ligger på en undersøgelse af de små kvalitetsforlag og deres vilkår og rolle i det samlede litterære kredsløb.

Undersøgelsen er både kvantitativt og kvalitativt anlagt. Hvor det har været muligt at få sat tal på omfang og udvikling, er disse fremskaffet. Da udvælgelsen af relevante forlag beror på et vist skøn over, hvem der udgiver "kvalitetslitteratur", opstår der dog også en vis vilkårlighed. Undersøgelsen er derfor ikke lagt an på mine litterære domme, men på forlagenes selvopfattelse. Den kommer dels til udtryk på deres respektive hjemmesider, hvor de præsenterer sig selv, dels bliver den formuleret i en række interview, som jeg har foretaget med forlæggere og andre interessenter. Disse interview skal kaste lys over den historiske og aktuelle situation for forlagene.

Rapportens størrelse og den korte tid, der har været afsat til at udarbejde den, har selvfølgelig indflydelse på resultatet. Der er store og komplekse problemstillinger på spil som fx spørgsmål om digitaliseringens og internationaliseringens betydning, og her kan rapporten ikke tilbyde mere end nogle store linjer og generelle synpunkter. Der er meget, der kun berøres overfladisk; meget, som bør undersøges mere systematisk og bredt. Rapporten har således karakter af pilotprojekt, der kan være med til at pointere, hvor en større litteratursociologisk undersøgelse kunne sætte ind.

Rapporten ligger i forlængelse af de undersøgelser, som Bog- og Litteraturpanelet har publiceret i dets årsrapporter, og den bygger på tilgængelige informationer på internettet. En del tal og tendenser har Danske Forlag desuden kunnet levere, men når det gælder forlagenes omsætning og volumen, forbliver det en forretningsmæssig hemmelighed. Til gengæld har de forlæggere, redaktører og branchefolk, jeg har talt med, givet væsentlige og vigtige informationer om de tanker og ideer, der ligger til grund for deres forlagsvirksomhed. For tid og velvilje takker jeg derfor:

Stig Andersen, formand for Danske Forlag og direktør for Gyldendal

Arild Batzer, Batzer & Co

Jens Blendstrup, Øverste Kirurgiske

Christine Bøtcher-Hansen, direktør for Danske Forlag

Rikke Dybdahl Harpsøe, akademisk sekretær, Danske Forlag

Charlotte Jørgensen, C&K og Grif

Mathias Kokholm, Antipyrine

Anders Jørgen Mogensen, Escho

Jakob Sandvad, Gladiator

Asger Schnack, Swing, Bebop og Asger Schnacks Forlag

Amalie Smith, forfatter

Christel Sunesen, Ekbatata

Sofie Vestergaard Jørgensen, Etcetera
Lars-Emil Woetmann, Kronstork

Resumé

Danske forlag kan opdeles i fire kategorier: mikroforlag, små, mellemstore og store forlag. Disse forlag er båret af forskellige grader af kommercielle og idealistiske hensyn. Nogle af dem definerer sig selv som "kvalitetsforlag" og lægger afstand til mainstreamlitteratur og populærlitteratur. Med ganske få undtagelser er danske forlag nationalt forankret, og deres interesseområde gælder først og fremmest et dansk marked. Undtaget er litteratureksporten.

Der er i løbet af de sidste tyve år sket en kraftig koncentration i den danske bogbranche, idet store forlag har opkøbt mindre forlag. Det har ført til yderligere polarisering af bogbranchen. De forskellige litterære kredsløb henvender sig til forskellige læsere og markeder og har meget lidt kontakt med hinanden. Samtidig med koncentrationen i toppen af branchen er der i løbet af de seneste ti år sket et boom i antallet af mikroforlag og små forlag. Det er et boom, hvis lige man skal tilbage til 1970'erne for at finde. Boomet har dels sin forudsætning i digitaliseringen, der har gjort bogproduktion billigere og mindre specialiseret; dels i de sociale medier, der har muliggjort en alternativ markedsføring; og dels i, at de store forlag i deres hårde konkurrence har efterladt en masse "urentable" forfattere tilbage uden forlag. På trods af globalisering, internationalisering og krav om store afkast er der rige muligheder for en nationalsproget nicheproduktion af litteratur, ikke bare for de store og mellemstore danske forlag, men især for de små, som kan udgive bøger i meget små oplag og med meget små omkostninger. En stadig forudsætning for de fleste små forlag, hvad enten de udgiver original dansk eller oversat litteratur, er dog, at de bliver direkte eller indirekte støttet af Statens Kunstfond, Nordisk Råd eller andre danske og udenlandske fonde.

De små forlag udgør ikke en homogen gruppe. Begrebet dækker over en stor variation både kvalitativt og kvantitativt. De udgiver således oversat og original dansk litteratur, ny og ældre litteratur. Redaktionelt og økonomisk er de meget forskellige. I den ene ende finder man små forlag drevet alene af én redaktør og med 2-3 årlige udgivelser, i den anden ende forlag med både lønnede redaktører, bogholdere og marketing- og pressefolk. Fælles for mange af de små forlag er, at de spreder sig over flere aktiviteter og ikke blot producerer bøger. Forlagene kan også udgive tidsskrifter, stå for distribution, arrangere performances, oplæsninger og debatter samt drive forfatter-skole.

Der er flere små forlag, der udgiver oversat litteratur, end forlag, der er baseret på original dansk litteratur. Uanset størrelse kan forlagene ikke følge med antallet af forfattere, som de mange forfatterskoler og skrivekurser er med til at udklække. Flere små forlag er lukkede for uopfordrede manuskripter eller er kun åbne for modtagelse af disse i korte perioder. Der udgives årligt flere titler end nogensinde før, men konkurrencen om at få et forlag og mellem forlagene indbyrdes er tilsvarende stor.

Forholdet mellem de store forlag og de små forlag kan på den ene side beskrives som en fødekæde, hvor de små forlag både leverer forfattere og forlag, som de større

kan overtage. De små forlag betragtes som rugekasser og udviklingsmuligheder. På den anden side betragter visse af de små forlag sig som enestående og regulære alternativer til de store med egen offentlighed og distribution. De små alternative forlag med danske forfattere fungerer ofte i små, lokale miljøer, hvor redaktør og forfatter kender hinanden og har et generationsfællesskab.

Fælles for de små forlag er generelt, at de har sværere nu end før ved at komme igennem til aviser og boghandlere og dermed vanskeligt ved at finde deres publikum. Der er taget flere initiativer for at kompensere for disse udfordringer. Således fungerer Lille Bogdag i København som en årligt tilbagevendende begivenhed, og i slutningen af 2018 åbner en ny internetportal for de små kvalitetsforlag.

1. FORLAGENES ART OG STØRRELSE

I daglig tale opererer man med begreber som mikro-, små, mellemstore og store forlag, og med selvudgiverforlag og forlag for professionelle forfattere. Desuden taler man om kommercielle og idealistiske forlag samt kvalitetsforlag. Disse begreber er ikke særligt klare og præcise. Det skyldes, at de bestemmes efter forskellige parametre, der i sig selv ikke er entydige. I det følgende skal jeg gøre rede for nogle af disse parametre og ad den vej gøre billedet tydeligere.

Forlagenes størrelse

Man kan opgøre forlagenes størrelse efter to kvantitative kriterier: det årlige antal udgivelser og salget af disse udgivelser. Taget alene efter antal udgivelser fremstår Harlequin, Mellempgaard og Gyldendal som de tre største forlag i Danmark (2015). Mange udgivelser er imidlertid ikke nødvendigvis lig med stor omsætning. Forlaget Mellempgaard udgiver således mange bøger, der sælger i små oplag, mens forlaget Hr. Ferdinand i sammenligning har udgivet færre bøger, som til gengæld med bestsellerforfattere som Dan Brown og Karin Slaughter har solgt i store oplag.

Forlagene karakteriseret i forhold til antal udgivelser fremgår af Bog- og Litteraturpanelets årsrapporter. Her arbejdes der med fire forskellige slags udgivere målt på, hvor mange litterære udgivelser forlagene har årligt. For 2016 så tallene således ud:

- 57,5 % af forlagene udgiver kun en titel.
- 31,5 % af forlagene udgiver mellem 2 og 10 titler.
- 7,8 % af forlagene udgiver mellem 11 og 50 titler.
- 3,3 % af forlagene udgiver mere end 50 titler.¹

Ud fra disse tal kunne man tale om henholdsvis mikroforlag og små forlag med 1-10 titler, mellemforlag med 11-50 titler og store forlag med flere end 50 titler. Termen mikroforlag bliver anvendt af nogle små forlag om sig selv og i nogle medier, men kan dårligt skelnes fra små forlag. Når man anvender "mikro" i stedet for "lille", kan det skyldes de positive konnotationer, der står omkring begrebet i kraft af associationer til mikrobryggerier og mikroøkonomi. Skal det give mening at tale om mikroforlag, er det forlag med 1-2 årlige udgivelser.

Hvis man i stedet for antal udgivelser ser på størrelsen af omsætningen, får man et noget andet billede af forlagenes størrelse. Det kan man se af den model, som direktør for foreningen Danske Forlag, Christine Bødtcher-Hansen, skitserer. Danske Forlag organiserer 60 ud af de 900 forlag, som er registreret hos DBK. De 60 forlag kan ind-

¹ Bog- og Litteraturpanelets årsrapport 2017, s. 24.

deles i følgende tre grupper efter de fortrolige omsætningsoplysninger, som foreningen er i besiddelse af:

- 42 små forlag med en omsætning fra 0-8 millioner
- 15 mellemstore forlag med en omsætning på mellem 9 og 50 millioner
- 3 store forlag med en omsætning på over 50 millioner.²

De tre store forlag er ifølge denne model Gyldendal, Lindhardt & Ringhof og Politikens Forlag, men dertil må lægges People's Press, som ikke er medlem af Danske Forlag. Hvis man skilte Rosinante & Co. ud af Gyldendalkoncernen, ville dette alene også gælde for et stort forlag.³ Et forlag som Modtryk er med en omsætning på 37 millioner⁴ et mellemstort forlag, mens et forlag som Batzer & Co. med en omsætning under 8 millioner er et lille forlag. Eller som forlaget karakteriserer sig selv: stor blandt de små med sine 12 førsteudgavetitler og 7 genudgivelser i 2017. Blandt de 840 forlag, som Foreningen Danske Forlag ikke har som medlemmer, finder man de fleste af de små forlag og mikroforlagene. Deres omsætning er så lille, og økonomien så ubetydelig, at det ikke giver nogen mening at betale for at være med i Danske Forlag. De er heller ikke drevet som forretninger, men som idealistiske foretagender, som det fremgår nedenfor.

At bestemme forlagenes størrelse i forhold til deres omsætning er vanskeligt og ofte umuligt, da oplagsstørrelser og omsætning betragtes som forretningshemmeligheder.⁵ Kun når der skal reklameres for bestsellere, opgives salgstal som et bevis for succes. I den udstrækning man kan få indblik i forlagenes årsomsætning, siger den noget, men end ikke præcist, hvordan det står til med skønlitteraturen. Omkring to tredjedele af denne omsætning angår nemlig de lukrative skolebøger, biografier og faglitteratur, og det er ikke lige til at adskille disse tal fra hinanden.

Da man normalt ikke har adgang til forlagenes årlige omsætning, og da man ud fra antallet af udgivne titler ikke alene kan afgøre et forlags størrelse, må man bruge andre parametre. Et af dem kan, som Bog- og Litteraturpanelet nævner i sin årsrapport 2016 (s. 20), være opgørelser over, hvor mange titler fra de forskellige forlag bibliotekerne har stående. Biblioteksbestanden viser her, at Harlequin slet ingen har, mens Mellempgaard har en gennemsnitsbestand på 27,8 eksemplarer pr. titel mod Gyldendals 344,8 og Politikens Forlags 589,9. Tallene peger på flere forhold: fx at Harlequin sælger bøger i kiosker og på nettet, men ikke til bibliotekerne; at Mellempgaard udgiver mange bøger, men ikke har fat i den store læserskare. Ser man på de samme tal for de små forlag med en litterær profil, så er gennemsnittet 75, hvad der dog dækker over store forskelle, for mens Batzer & Co har 198,9; har Antipyrene 16,5; Basilisk 25,8; Escho 19,3 og Etcetera 115,0.⁶ Der er derfor noget om snakken, når de små forlag ofte beklager sig over den ringe bestand af deres titler på bibliotekerne. De køber dem ikke i særlig stort antal.

² Tallene er oplyst af direktør for Danske Forlag Christine Bødtcher-Hansen.

³ Ifølge direktør for Gyldendal Stig Andersen.

⁴ Ifølge Peter Nørskov: "Forlaget Modtryk tæller ned til Salander-dag", Aarhus Stiftstidende 1. februar 2015.

⁵ <https://www.proff.dk/firma/turbine-forlaget-aps/aarhus-c/anden-udgivervirksomhed/15687426-1/> - her kan nogle omsætningstal findes for de enkelte forlag, ligesom man her kan se forlagenes selskabsformer.

⁶ Tallene er leveret af Bog- og Litteraturpanelet.

Det er således nogle løse tal, man må operere med i bestemmelsen af forlagenes størrelser, og en del må afgøres ved et skøn. Hvis det som her blot gælder tre grove størrelsesangivelser: lille, mellemstor, stor, kan det også være tilstrækkeligt. Hvad det gælder om her, er i meget overordnede træk at se på forskellige størrelser forlag og deres særlige virke og udvikling over tid.

Til de store forlag hører Gyldendal og Lindhardt & Ringhof, Politikens Forlag og People's Press. Det er aktieselskaber eller anpartsselskaber med en stor medarbejderstab og høj grad af arbejdsdeling: redaktioner, marketing, presse, digital udvikling m.m. Forlagene er på nær Gyldendal dele af større medieorganisationer: L&R af Egmont, Politiken af JPPOL og People's Press af Storytel.

Men der er væsentlige forskelle i størrelse og art mellem disse forlag. Gyldendal er ubetinget det største forlag med 40 % af den årlige omsætning inden for bogbranchen.⁷ Ser man alene på skønlitteraturen af den samlede titelmængde, så udgav Gyldendal 103 nye titler i 2015, mens Lindhardt & Ringhof udgav 44 og Politikens Forlag 31. Dertil kommer så genudgivelser og klassikere. Alle udgav både original dansk litteratur og oversat litteratur. Tilsammen står de store forlag Gyldendal, L&R, Politikens Forlag og People's Press – samt Rosinante – for tilsammen 18,9 % af alle førsteudgaver i 2016.⁸ Hvor stor en andel af den samlede omsætning de samme forlag står for, kan man imidlertid ikke få oplyst.

Mellemforlagene er ligeledes en gruppe, der dækker over store forskelle. De tæller forlag som Modtryk, Turbine, Frydenlund og Hovedland. I litterær sammenhæng findes der flere mellemstore forlag, der typisk både udgiver dansk og oversat litteratur, ny litteratur og klassikere. Mellemforlagene kan have en fuldt udbygget medarbejderstab, men der findes også mellemforlag, som blot består af en forlægger, der har en lille og løs medarbejderstab bag sig. Mellemforlagene udgiver oftest et bredt sortiment af bøger, og økonomisk set er der tale om uafhængige forlag. Til mellemstore forlag kan man regne de nu nedlagte forlag Per Kofods Forlag (solgt til L&R i 2013) og Tidende Skifter (solgt til Gyldendal i 2016) Det er forlag, som var bundet op på en enkelt person, der havde grundlagt og udviklet forlaget og med årene gjort det større.

Mens de store og mellemstore forlag oftest fungerer med en bestyrelse og direktion, så er de små forlag styret af en enkelt ejer eller bestyrer. Batzer & Co er ejet af en forening, men drevet egenhændigt af Arild Batzer – med hjælp fra et par redaktører og studentermedhjælpere. Forlagene Etcetera og Antipyrene består kun af redaktøren selv, der er med i alle faser i bogproduktion og formidling. Disse forlag står og falder med denne person, som det fx var tilfældet med Edition After Hand, der gik ind ved Henrik Haves død 2014. De små forlag kan også være familiedrevne som Forlaget Spring eller foreningsdrevet som Basilisk.⁹ Flere forlag er drevet i fællesskab af tre-fire redaktører som fx Kronstork og Korridor. Økonomien i de små forlag er ofte stram og kan ikke løbe rundt alene med omsætningen af skønlitteratur. De ulønnede forlæggere har andre beskæftigelser ved siden af og/eller er stærkt afhængige af fondsmidler. Men også blandt de små forlag er der store forskelle. Gladiator, som blev

7 Ifølge direktør for Gyldendal Stig Andersen.

8 Bog- og Litteraturpanelets årsrapport 2017, s. 25.

9 Thomas Thurah: "Tænk på forlaget Basilisk! Ved Information overhovedet, hvad de udgiver?", *Information* 2.9.2017.

grundlagt i 2013, er et forlag i hastig vækst og har allerede en direktør, redaktører, en produktansvarlig og marketingmedarbejder, og det vil, hvis dets vækstrate fortsætter, snart være at regne som et mellemforlag.

Selvudgivere og redaktionelle forlag

Der tales i Bog- og Litteraturpanelets årsrapporter om udgivere i bred forstand og ikke om forlag. Udgivere af én bog under eget navn kan næppe karakteriseres som forlag i egentlig forstand, da de kun er sat i verden for at udgive netop den titel. De varetager ingen forlagsaktiviteter ud over arbejdet med deres egen bog. Hvis man med forlag mener virksomheder, der tilbyder forfattere egentlige ydelser i form af redaktion, layout, distribution, marketing, presse og beskyttelse af copyright, mod at forlaget får del i rettigheder og tager en betragtelig del af indtjeningen, så skal der mere til end blot at udgive én bog for at være forlægger. Der er således mange udgivere, men færre forlæggere. Nogle forlag tilbyder disse ydelser uden vederlag, mens andre – de såkaldte selvudgiverforlag eller medudgiverforlag – lader forfatteren bære udgifterne.¹⁰

Der er rene selvudgiverforlag som Books on Demand på den ene side og rene redaktionelle forlag på den anden som Gyldendal, Gladiator og Korridor. Det ene sted antager man en hvilken som helst bog til udgivelse, idet forlaget blot varetager de rent praktiske ting omkring layout, tryk og distribution. Det andet sted kan man først få en bog udgivet efter en vurdering hos en eller flere redaktører og eventuelt konsulenter. Det ene sted betaler forfatteren selv for omkostningerne, det andet sted betaler forlaget.

Der er imidlertid mange eksempler på, at principperne blandes. Mellemsgaard og EgoLibris er for eksempel forlag som nok har en – grovmasket – redaktion, men hvor det er forfatteren selv, der hæfter økonomisk, hvis ikke forlaget ser en klar kommerciel mulighed i det. Her står døren åben for en hvilken som helst skribent med drømme om at udgive en bog – hvis han eller hun selv betaler. Disse forlag støtter selvudgivere og kan være medudgivere i forskelligt omfang.¹¹

Endelig kan man tale om en slags kollektive selvudgivere. Det er forfattere, som udgiver på små forlag, hvor deres ligesindede forfattere og redaktører vurderer og med-redigerer hinandens værker. Et forlag som Øverste Kirurgiske fungerede delvist sådan. De anonyme forfattere bag forlaget Baggaardsbaroner gør det muligvis også.

Der er typisk tre årsager for forfattere til at gå til selvudgiverforlagene eller de små og uafhængige forlag: fordi man ikke kan få sin bog udgivet på etablerede forlag med en redaktionel udvælgelsesprocedure; fordi man er utilfreds med de etablerede forlags redaktionelle proces og litterære linje, og/eller fordi man ønsker at få en større del af det økonomiske udbytte.

¹⁰ Jf. et af de mange kurser, der tilbydes folk, der gerne vil skrive og udgive: <https://selvudgiverkurser.wordpress.com/2013/12/16/vores-definitioner-ang-forlag-og-selvudgivelse/> – besøgt 11.1.2018.

¹¹ Om selvudgivere, se Nils Bjervig, Bjervigs Bureau: *Alternative publikationsformer i Danmark og deres position på det danske bogmarked*, undersøgelse for Bog- og Litteraturpanelet 2015.

Kommercielle og idealistiske forlag

Der er forlag, som er ledet af rent kommercielle interesser, og hvor det kunstneriske ikke spiller nogen rolle. Og der er modsat forlag, som er styret af idealistiske interesser, og som insisterer på litteraturen som kunst, dvs. som originalt udtryk og som brud med mainstream- og genrelitteratur. Her er det ikke økonomien, der styrer i anden forstand, end at der skal være penge til trykkeri og distribution. I den ene ende finder man et kommercielt forlag som Harlequin, i den anden ende et idealistisk som Basilisk, som ingen ansatte har, udelukkende benytter frivillig arbejdskraft og har så lille en økonomi som muligt i forhold til dets 10-15 årlige udgivelser. Redaktør René Jean Jensen udtalte i 2012, at forlaget ikke fungerer i den litterære offentlighed, men som en menighed med 250 medlemmer.¹² Slagordsagtigt kan man sige, at Harlequin udgiver bøger for at tjene penge, mens Basilisk tjener penge for at kunne udgive bøger. Det ene forlag er styret af kommercielle interesser, det andet af kunstneriske.

Men mellem det rent idealistiske forlag og det rent kommercielle findes der alle mulige sammenfald og variationer. Gyldendal er nok et aktieselskab, der skal generere et overskud, men det er også en institution, som påtager sig udgivelsen af værker, som ikke umiddelbart giver nogen økonomisk gevinst. Gyldendal er med sporadiske undtagelser det eneste af de store forlag, der udgiver lyrik på tryk. Gyldendal er således et forlag, som i høj grad kører efter det gamle princip om gyngerne og karrusellerne, mens dette princip – om det er der – er mindre tydeligt hos de andre store forlag. Politikens Forlag lægger i sin selvfrestilling tydelig vægt på, at udgivelsesstrategien er rettet mod de bøger, som kan sælges, og som rammer et bredt publikum. Det har med egne ord “fokus på at trendspotte og udvikle stærke forfatterskaber og brands, der rammer ned i tiden og har et stort publikum.”¹³ Forlaget har et udgivelsesprogram, der tæller ca. 80 årlige nyheder – både skønlitteratur og faglitteratur – “og er udpræget kommercielt med en stærk satsning på kvalitet og bestsellere.”¹⁴

En lignende selvkaraktistik finder man hos People’s Press, der skriver således om sig selv: “Udgangspunktet hos People’s Press er, at kvalitet og kommerciel succes ikke udelukker hinanden. Vi udgiver gode bøger i alle genrer, og efterfølgende gør vi vores yderste for at fortælle danskerne om dem. Vi accepterer ikke dogmet om, at bogen er for de få. Gode bøger er for alle, og gode bøger er fantastiske til at formidle historier, debat, tanker, følelser og stor kunst.”¹⁵

Karakteristisk for de store forlag er en genremæssig spredning, således at skønlitteraturen blot er en blandt flere genrer. Og med et slogan som “gode bøger er for alle”, så er det specielle og det eksklusive enten slet ikke på programmet eller lavt prioriteret. Genrespredningen skal dog tages med et gran salt, for People’s Press har blot udgivet 3-4 novellesamlinger i løbet af årene og ingen lyrik. Kataloget er både præget af mange krimier og skønlitterære romaner. Heller ikke Turbine og Politikens Forlag udgiver disse genrer. Turbine har dog i 2017 etableret imprint-forlaget Artur, der skal udgive lyrik. Et imprint-forlag er netop et mindre forlag i forlaget, som har en særskilt udgivelsesprofil og appellerer til et eget publikum.

12 Se <https://gadeuniversitetet.wordpress.com/?s=basilisk>

13 <https://www.politikensforlag.dk/om-forlaget/c-6> – besøgt 5.4.2017. Denne passus er ikke med i senere præsentationer, fx ved besøg 20.11.2017.

14 Ibid.

15 www.peoplespress.dk/pp/manusindsendelse.html

Imprint-forlagene kan tilføje de mere kommercielt orienterede forlag en anden kvalitativ profil. Det var det, som det forhenværende Aschehoug gjorde med Athene, og det, som Hr. Ferdinand gjorde med C&K; begge forlag med Charlotte Jørgensen som forlagschef og som den, der var med til at lægge forlagets uafhængige kurs. Omvendt kan et forlag også skille den mere populærlitterære del ud, som Gyldendal har gjort det med imprint-forlaget Flamingo.

I modsætning til de kommercielle forlag definerer det lille forlag Arena sig som “et non-profit forlag, der ikke varetager andre interesser end litteraturens egne; kodeordene for alle udgivelser på Arena er alene kvalitet og nødvendighed.”¹⁶ Forlaget Attika (som lader forfatteren betale for opsætning og tryk) karakteriserer sig selv således: “Attika er et lille kvalitetsforlag, så når dit manuskript bliver antaget hos os, bliver du en del af et fællesskab, der brænder for kunstnerisk og/eller litterær kvalitet. Vi ønsker, at bogverdenen i Danmark stadig skal præges af kvalitet, mangfoldighed og alsidighed, og vi synes, at vi er med til at sikre, at ytringsfriheden ikke indskrænkes til læserbrevsindlæg og bestsellere.”¹⁷

Blandt de større af de små forlag, der definerer sig selv som ikke-kommercielle, finder man et forlag som Batzer & Co, der skriver om sig selv: “Batzer & Co er et forlag for kvalitetslitteratur med både klassikerudgivelser og spændende nye forfattere. Batzer & Co udgiver bøger med hjertet.”¹⁸ Det gælder for forlægger Arild Batzer om at udgive, hvad han gerne selv vil læse, og alligevel drive et forlag, hvor udgifterne ikke er større end indtægterne.¹⁹

Kvalitetsforlagene

Med et upræcist, men alligevel ofte anvendt begreb tales der om en særlig type forlag som ”kvalitetsforlag”.²⁰ En google-søgning viser, at benævnelsen “kvalitetsforlag” oftest er forbundet med de små og mellemstore forlag, så det på én gang hedder “de små kvalitetsforlag”. Derimod taler man sjældent om “store kvalitetsforlag”. Forskellen går underforstået på de små og gode over for de store og dårlige mainstreamforlag. Den skelnen er dog problematisk, da de store forlag også udgiver bøger af samme kvalitet som de små og ofte også af de samme forfattere, der

snart udgiver på små og snart på store forlag. De store forlag kan altså udmærket være kvalitetsforlag, om end de i kunstnerisk forstand kan være kompromitteret, da de også udgiver mainstreamlitteratur. Som Hans-Otto Jørgensen, medstifter af Gladiator, udtalte ved forlagets start, interesserer han sig i modsætning til de store forlag ikke for Ikea-møbler.²¹

De små forlag kan være forbundet med kvalitet og eksklusivitet og en vis litterær prestige. De små forlag kan imidlertid også dømmes ude af det gode selskab på

¹⁶ <http://forlagetarena.dk/forlaget/>

¹⁷ <http://www.attika.dk/fordele-ved-attika/>

¹⁸ <http://www.batzer.dk/om-forlaget/>

¹⁹ Citeret efter <http://www.batzer.dk/litteraer-enmandshaer-ignorerer-finanskrisen/>

²⁰ Om kvalitetsdiskussionen se Bog- og Litteraturpanelet 2017, s. 60-63.

²¹ Jeppe Bangsgaard: “Nyt forlag kæmper mod monopolerne”, *Berlingske* 6.12.2013.

grund af amatørisme, forskellige grader af forfatterens selvfinansiering, eller fordi de plejer specielle genrer som horror, sf, og young adult. Kvaliteten i de små forlags udgivelser burde man kunne aflæse direkte på listerne over de bøger, som er indstillet til eksklusive litteraturpriser som Kritikerprisen, Klaus Rifbjergs debutantpris, Bodil og Jørgen Munch-Christensens Kulturlegat og Montanas litteraturpris, men der er ikke nogen entydige indikationer her. Kritikerprisen er siden år 2000 kun givet til én forfatter på et lille forlag, nemlig Eske K. Mathiesen på Bebop, resten er gået til Gyldendal, Samleren og Rosinante. Til Montanas litteraturpris i 2017 var kun indstillet bøger fra Gyldendal og Rosinante, mens der i 2016 var en enkelt med fra Antipyrine. Vinderne i 2013 og 2014 var dog begge fra Basilisk. Rifbjergs debutantpris er med et par undtagelser, Forlaget Exil og Basilisk, gået til forfattere på Gyldendal og Rosinante. De store forlag er således stadig dominerende, og det er svært at anvende litteraturpriserne som kvalitetsbarometer for de små forlag.

Med kvalitet henviser de små forlag til en kunstnerisk kvalitet af ofte formel karakter og til bøger med kunstneriske ambitioner. Det er altså bøger, der i princippet er noget andet end den bestsellerlitteratur og mainstreamlitteratur, som præger det store og brede marked. I selvforståelsen er det simpelthen litteratur, man udgiver, mens det andet blot er bøger.

Kvalitet er et begreb, som folk fra de små forlag og deres støtter gerne bruger. Det gør de dels i selvpromoverende øjemed ved at gøre netop deres litteratur til indbegrebet af kvalitet, dels i en idealistisk tro på litteraturens væsen, og at de har fat i den lange ende. Sympatisk indstillede kritikere, journalister og læsere giver forlagene dette skudsmål, som om det er selvindlysende, hvad der er tale om. Det er det ikke. Der er ingen objektive kriterier til grund for de kvalitative domme, der udstedes, da disse kriterier står til stadig forhandling.

Der er næppe nogen, der i egne øjne udgiver litteratur uden kvalitet, så det er snarere et spørgsmål om, hvad det er for kvaliteter, der henvises til. Harlequin udgiver bøger af en vis underholdningsmæssig kvalitet. Et lille forlag som Science Fiction Cirklen udgiver sf-litteratur og H. Harksens Production udgiver horror – og de mener begge at udgive litteratur af bedste genremæssige kvalitet.²² Andre udgiver litteratur, hvis kvalitet er, at den appellerer til et bredt publikum. Således kan man hurtigt relativere kvalitetsbegrebet og med sociologen Pierre Bourdieu gøre det til et spørgsmål om smag og afsmag, magt og positionering. Med en særlig ironi præsenterer det lille forlag Fahrenheit sig som “Kvalitetsforlaget med den brede smag” og spiller dermed på forestillingen om det lille eksklusive forlag og kvaliteten.²³

Med forbehold og relativiseringer kan man imidlertid godt tale om kvalitetsforlag, idet man på den ene side iagttager, hvad forlagene mener om sig selv, og hvordan de omtaler sig selv, og accepterer deres selvforståelse; og på den anden side er åben for, at der findes andre kvalitetsnormer end dem, der er knyttet til især formelle sider af litteraturen og til forestillingen om, at normbrud i sig selv er en kvalitet.

22 <http://hharksenproductions.com/Information>

23 <http://nummer9.dk/artikler/efterarforskraep-forlaget-fahrenheit/>

Lokal, national og/eller international

Både store, mellemstore og små forlag har med få undtagelser deres base i Danmark og er på danske hænder økonomisk set. Til undtagelserne hører Harlequin, der er ejet af HaperCollins Publishers, og People's Press, der nu er ejet af svenske Storytel. De fleste større forlag har redaktion i København, med undtagelser som Turbine, Klim og Modtryk, der ligger i Aarhus, hvad de dog ikke gør noget nummer ud af i præsentationerne på deres respektive hjemmesider. Det gør til gengæld et forlag som Hovedland, der i sin selvfremsættelse præsenterer sig som et alternativ til "de såkaldt kreative klassers dominans [der] i flere hundrede år har skævvredet landet."²⁴ Et forlag som Arena havde engang i 1960'erne og 70'erne en vis profil som modvægt til københavnske forlag og den litterære tendens her, men har det næppe længere.

Selvom megen kommunikation i dag foregår digitalt, og man i princippet kan sidde og kommunikere med hinanden hvor som helst fra i verden, så betyder nærheden alligevel noget. Forlagene er også steder, hvor forfattere mødes, og hvor der er et miljø og litterære arrangementer. Det er således et karaktertræk ved flere af de små forlag, at de har gang i mange aktiviteter på en gang og ikke bare står for traditionelle bogudgivelser, men også for udstillinger, performances, offentlige debatter, forfatterskoler m.m. Det er både en nødvendighed for forlagets promovning af dets bøger, men også udtryk for en stadig udvidelse og overskridelse af genremæssige grænser. Det rykker ved vante forestillinger om, hvad et forlag er eller kan være. Og det gør det tydeligt, at det ikke er ganske ligegyldigt, om forlaget har til huse i København eller Aarhus eller i mindre provinsbyer. Mens de digitale muligheder har gjort, at kommunikation kan løsnes fra de lokale bindinger og finde sted i virtuelle rum på tværs af alle geografiske afstande, så er der omvendt andre tendenser, der gør, at forbindelsen til det nære og lokale dyrkes af – især – de små forlag. Det gælder fx Antipyrine og Løvens forlag i Aarhus, og Batzer & Co i Roskilde.

Dansk og oversat litteratur

Forlagene kan opdeles i forlag, der udelukkende udgiver dansk litteratur, forlag, der udelukkende udgiver oversat litteratur, og forlag, der gør begge dele. Mange af de små forlag med en markeret kunstnerisk profil udgiver både dansk og oversat litteratur. Der er få forlag – fx Ekbátana – som udelukkende udgiver skønlitteratur af danske forfattere. De små rene oversætterforlag specialiserer sig typisk inden for visse sprog eller verdensdele: Etcetera med fransk litteratur; Torgaard med færøsk og islandsk; Ovo Press og Palomar med italiensk og russisk; forlaget Hjulet med tredje verdenslande.

Især de små forlag, der både udgiver dansk og oversat litteratur, udvælger den oversatte litteratur, så den passer med forlagets danske linje. Basilisk oversætter gerne forfattere, som de danske forfattere har et meget direkte forhold til, idet de er inspireret af dem og indgår i dialog med dem.

De mellemstore oversætterforlag har et bredere udvalg. Det gælder forlagsgruppen Hr. Ferdinand og C&K, der dækker – eller måske rettere: dækkede – et spektrum fra den populære litteratur til den mere sofistikerede og eksklusive. Fælles for de mere

²⁴ http://hovedland.dk/om_hovedland.htm

kunstnerisk orienterede oversættelser er, at de ofte er støttet af Statens Kunstfond, forskellige landes Kulturinstitutioner eller Nordisk Råd. Og når det gælder de små forlag, så er forlagene drevet af ildsjæle, der brænder for netop den litteratur, som de selv oversætter eller får oversat.

2. UDVIKLINGER I BOGBRANCHEN

Antallet af store, mellemstore og små forlag over tid

At skabe et fuldstændig dækkende billede af, hvilke små forlag der findes i Danmark, er ikke muligt. Forlag går ind og kommer løbende til. Den følgende liste er derfor et øjebliksbillede og gør ikke krav på at være fuldkommen. Den rummer små forlag, der i deres selvforståelse, som den fremgår af deres hjemmesider, udgiver "kvalitetslitteratur". Der kan nemt være forlag, som jeg har overset, og som med rette burde være på listen. Ligesom der kan være forlag på listen, som de færreste vil forbinde med kvalitet. Men nu er det heller ikke fuldkommenheden, der søges her, men blot tendenser. Ser man på listen over små forlag,²⁵ er det slående, at mange af forlagene er etableret inden for de seneste ti år. Det peger på det boom, som man taler om i branchen. Det er små forlag med få udgivelser pr. år og med få undtagelser et beskedent salg:

Aben Maler, fra 2005
A Ducksoup Book, fra 2010
Antipyrine, fra o. 2014
Apuleius, fra 2016
Arena, fra 1953
Arkiv for detaljer, fra 2011
Asger Schnacks Forlag, fra 2014
Asterisk, fra o. 2006
Baggaardsbaroner, fra o. 2014
Bahnhof, fra 2009. Fusioneret med Rosenkilde i 2010, solgt til L&R i 2016
Basilisk, fra 1983
Batzer & Co., fra o. 2000
Bechs Forlag – Viatone, fra 2006 – klassikere som lydbøger
Bogreservatet, fra 2011
Byens forlag, fra 2009
C&K Forlag, fra 2009, imprint under Hr. Ferdinand, solgt 2017 til Politikens Forlag
Copenhagen Storytellers, fra o. 2015
Den franske bogcafes forlag/Forlaget Bobo, fra o. 2014
Det københavnske forlag Cris & Guldmann, fra 2015
Det Poetiske Bureaus Forlag, fra 2005
Emancipa(t/ss)ionsfrugten, fra 2008
Escho, fra 2013
Forlaget 365 tekster, fra 2015

²⁵ Listen er lavet ved hjælp af den oversigt, som Christel Sunesen m.fl. har udfærdiget i forbindelse med ansøgning til Statens Kunstfond om støtte til en internetportal for små forlag. Til inspiration har også været ph.d.-studerende Johanne Gormsen Schmidts studier i de små forlags antal og art, som bliver offentliggjort i 2019. Endelig har også Thomas Thurah: "Tænk på Forlaget Basilisk. Ved Information overhovedet, hvad de udgiver?!", *Information* 2.9.2017, været til hjælp.

Forlaget Armé, fra 2011
Forlaget Artur, fra 2017
Forlaget Autre, fra 2011 – kun udgivet få bøger
Forlaget Bindslev, fra 2002
Forlaget Blarp, fra o. 2013 – 2014
Forlaget Brændpunkt, fra o. 2016
Forlaget Calibat, fra 2014
Forlaget Ekbátana, fra 2013
Forlaget Etcetera, fra 2012
Forlaget Fahrenheit, fra 1991
Forlaget Gestus, fra 2016, forlag og performance i ét
Forlaget Grif, etableret 2017, udgiver oversat litteratur fra 2018
Forlaget Korridor, fra 2010
Forlaget Nemo, fra 2016
Forlaget Palomar, fra 2015
Forlaget Reflect, 2013-2014
Forlaget Republik, fra 2009
Forlaget Silkefyret, fra 2017
Forlaget Sisyfos, fra 2011
Forlaget Skjødt, fra 2006
Forlaget Spring, fra 1995
Forlaget Torgard, fra 2008
Forlaget URO, fra 2017
Forlaget Valdemar, 2014
Forlaget Vandkunsten, fra 2003
Forlaget Wunderbuch, fra 2012
Fuglekøjen, fra 2013
Gladiator, fra 2013
Jensen & Dalgaard, fra 2013
Kronstork, fra 2010
LESEN, fra 2017
Limbo Library, fra 2010
Lodret Vandret, fra 2010
Løvens Forlag, fra 2011
Melodika, fra 2015
Møller Forlag, fra 2017
OVBIDAT, fra 2013
OVO Press, fra 2014
Rod & Co., fra 2012
Roulette Russe, fra o. 2016
Sidste århundrede, fra 2015
Sms Press, fra o. 2011
Space Poetry, fra 1980
Ulven og ugle, fra 2013
Vild Maskine, fra 2015
Virkelig, fra 2011

Weltscherz, fra 2013
Werkstatt, fra 2013
Æther Publishing, fra 2010

De her oplyste forlag – knap 70 – er for størstedelens vedkommende aktive og økonomisk uafhængige forlag. Nogle af dem udgiver kun en eller to titler om året og kan betegnes som mikroforlag. Et forlag som Nemo har således kun udgivet to skønlitterære titler – begge i 2016. Modsat udgiver et forlag som Batzer & Co. 12 originale titler og 7 genoptryk i 2017. Det er karakteristisk, at langt de fleste kun udgiver oversat litteratur og evt. ældre dansk litteratur, mens færre udgiver ny, dansk litteratur.

Mens antallet af mikroforlag og små forlag har været stigende i de sidste ti år, så har en modsatrettet tendens været, at de store forlag opkøber de mindre. Gyldendal har konstant opkøbt forlag, idet man tilbage i 1998 overtog forlaget Rosinante, Tiderne Skifter og Høst og Søn. Senest opkøbte Gyldendal Borgens Forlag i 2013. Lindhardt & Ringhof har opkøbt mellemstore forlag som Centrum i 2002, Per Kofods Forlag i 2013 og Rosenkilde og Bahnhof i 2016. Politikens Forlag købte i 2017 Hr. Ferdinand og dets imprintforlag C&K. Nogle af disse forlag er fortsat som relativt autonome enheder under eget navn inden for det store forlag, mens andre er ophørt med at fungere som selvstændige forlag, idet deres bagkatalog og forfattere er assimileret i det store forlag. Det kan også være svært at fastholde den kunstneriske linje, som bar det lille forlag, når det bliver opkøbt af et større forlag og bliver underlagt andre og mere restriktive økonomiske hensyn.

Tendensen er på den ene side klar: De store forlag bliver stadig større, idet de opkøber og assimilerer mindre forlag. På den anden side dukker der også hele tiden forlag op, som vokser i størrelse: Det gælder fx Multivers (1998), People's Press (2002), Forlaget Bindslev (2002), Vandkunsten (2003), Turbine (2004), Bahnhof (2007), C&K (2009) og Gladiator (2013). Flere af dem er vokset med stor hast, og nogle er også blevet opkøbt af de store forlag. Det er således en dynamisk branche, hvor forlag bliver til, vokser, bliver opkøbt eller formår at fastholde en egen profil trods en anstrengt økonomi, og hvor redaktører igen og igen bryder ud af eksisterende forlag for at skabe deres egne.

Kvantitativt set er der sket en forvandling af forholdet mellem de store og små forlags andel af nye danske titler, som det fremgår af Bog- og Litteraturpanelets årsrapport 2016. Her pointeres det, at "De ti største udgivere af skønlitteratur målt på produktionsandel stod for 51 % af alle årets nye skønlitterære udgivelser i 2006". De samme ti udgivere stod i 2015 for 19,3 %, men da der var kommet andre store forlag til, var det stadig sådan i 2016, at de forlag, der udgiver mere end 50 titler om året, står for over 50 % af årets samlede antal udgivelser. Heri også medregnet selvudgiverforlag.²⁶

Set over perioden 2009-2014 sker der et beskedent fald i antallet af oversatte titler – fra 1.426 til 1.344, mens antallet af danske titler stiger fra 958 til 1.365.²⁷ Dette fald i oversatte titler kan skyldes, at de store forlag har været tilbageholdende med den oversatte litteratur, som alle i branchen mener, er svær at sælge i større oplag. Det

²⁶ Bog- og Litteraturpanelets årsrapport 2016, s. 20.

²⁷ Bog- og Litteraturpanelets årsrapport 2015, s. 14.

har gjort det muligt for de mange små forlag, dels at udgive en masse verdensklassikere, dels at udgive store aktuelle udenlandske navne, uden at forskuddene er jobbet op i pris. Der har så at sige ikke været andre end de små forlag til at udgive dem.

Der er et omvendt proportionalt forhold mellem de små forlags andel af nye titler og deres andel af omsætningen og antallet af solgte bind. Over 9 år er antallet af skønlitterære titler inkl. e-bøger pr. år steget fra omkring 3.500 i 2007 til omkring 11.000 i 2016, mens det skønlitterære bogsalg alene fra 2011-2016 er faldet fra 544,6 mio.²⁸ til 464,8 mio.²⁹ svarende til et fald på omkring 15 %.³⁰

Kontraktion, koncentration, polarisering

Hans Hertel udgav i 1996 en mindre redegørelse for bogens aktuelle situation: *Bogen i mediesymbiosens tid*. Heri skriver han om de modstridende tendenser, der peger i alle retninger: "der er både bestsellerisme og forvirret overproduktion af tilfældige titler, både mediemastodonter og renæssance for små forlag, både centralisering og decentralisering."³¹ Men han ser dog også nogle mønstre i paradokserne og en udvikling, som han sammenfatter i tre begreber: *Kontraktion*, der peger på fald i læsning, bogkøb og bogudlån, lukning af forlag, boghandler og biblioteker. *Koncentration*, der peger på, at der sker stadige fusioneringer af forlag, så man kan klare sig i den skarpe konkurrence. Med koncentrationen kan man nedsætte produktions- og distributionsomkostninger, og det store forlag kan satse på flere medier og flere markeder. Man opkøber desuden små forlag for at "sikre sig idéudvikling og kreativ nicheproduktion".³² *Polarisering*, der peger på et voksende gab mellem store og små forlag, mellem små og store boglader, og mellem småt sælgende og stort sælgende forfattere.

Disse udviklingstendenser kan man følge helt frem til i dag. Kontraktionen er fortsat, så fx antallet af daglige litteraturlæsere er faldet fra 20 % af den voksne befolkning i 1987 til 15,8 % i 2015.³³ Polarisationen er tiltaget, så der er en verden til forskel på de forfattere, der leverer bestsellere, og de forfattere, der udgiver bøger, som i bedste fald sælger i 100 eksemplarer. Men den koncentration, der uvægerligt er fortsat siden 1996, bliver netop i disse år også mødt af en voldsom decentralisering. Det sker med alle de små forlag, der popper op, og det sker som følge af den omsiggribende digitalisering og de sociale medier. Således foregår der en kraftig koncentration i toppen af bogbranchen, mens der omvendt finder en kraftig spredning og mangfoldiggørelse sted i "bunden".

Mellemforlagene er der sket mindre med i perioden. Man kunne formode, at koncentrations- og polariseringstendenser ville gå ud over mellemforlagene, men tager

28 Danske Forlags Årsstatistik 2012, s. 5. <http://danskeforlag.dk/sites/default/files/Forl%C3%A6ggerforeningens%20%C3%85rsstatistik%202012.pdf>

29 Danske Forlags Årsstatistik 2016, s. 5. http://danskeforlag.dk/sites/default/files/Statistik/Danske%20Forlags%20%C3%85rsstatistik_2016.pdf

30 Bog- og Litteraturpanelets Årsrapport 2017, s. 13.

31 Hans Hertel: *Bogen i mediesymbiosens tid*, Museum Tusulanums Forlag, 1996, s. 28.

32 *Ibid.* s. 30.

33 Ifølge *Danskernes kultur- og fritidsaktiviteter 2004, 2005*, s. 143. https://kum.dk/uploads/tx_templavoila/Danskernes_kultur-_og_fritidsaktiviteter_2004.pdf og Bog- og Litteraturpanelets Årsrapport 2016, s. 46.

man medlemsfordelingen i Danske Forlag som en strømpil, så er der i det mindste ikke sket signifikante ændringer over de seneste 8 år (se bilag 1).

Digitalisering

Da e-bogen blev introduceret, blev den spået en enestående fremtid. Den ville gøre alting lettere og billigere, og med den kunne den centraliserede bogproduktion få sit demokratiske modstykke. Digitaliseringen af undervisningsmaterialer og visse fagbøger er da også slået bredt igennem, så det nærmest er umuligt at sælge ordbøger og leksika i bogform længere. Også inden for underholdningslitteraturen er salget af e-bøger gået frem, ligesom det er det med lydbøger. Men når det gælder den smallere litteratur, er salget beskedent. På papiret var e-bogen fuld af muligheder for de små forlag, men i praksis er det ikke gået sådan. Få små forlag satser udelukkende på e-bøger, mens flertallet enten ikke udgiver e-bøger eller kun har dem som et alternativ til papirbøgerne. Der er heller ikke opstået og udviklet nogen særlig kunstnerisk e-bog med en egen æstetik, så bogen i digital form forekommer bare mange forfattere – og mange læsere – at være en billigere og mindreværdig udgave af det egentlige værk. De ansatser, der har været til kunstneriske eksperimenter med e-bøger, sms-noveller og egentlig digital ordkunst, har været få og spredte og er ikke slået igennem over tid.³⁴ Adskillige små forlag profilerer sig også i modsætning til digitaliseringen, idet de dyrker den rigt udstyrede og velproducerede papirbog. De gør bogproduktionen til et kunsthåndværk – igen.

Problemet med de digitale bøger er ikke bare, at de kunstnerisk set er uinteressante, men også, at det er svært at tjene penge på dem. Det har streamingtjenesterne ikke gjort lettere for forlagene. Som formand for Danske Forlag Stig Andersen, formulerer det, så går man fra analoge kroner til digitale tiører, når man skifter papirbogen ud med e-bogen. Indtil videre er der ikke fundet nogen model for, hvordan forlagene kan øge deres indtjening og drage fordel af de små produktions- og distributionsomkostninger. Og indtjeningen er netop et problem for de store forlag, der derfor også bliver mere og mere kommercielt orienterede for at kunne klare sig i konkurrencen. Balancen mellem kommerse og kunst forrykker sig hele tiden, pointerer Stig Andersen, og det går ikke kunstens vej for de store forlag. Det skaber til gengæld yderligere rum og muligheder for de små forlag.

Digitaliseringen har imidlertid væsentlig betydning for produktionen af bøger. Muligheden for digital redaktion, hvor redaktøren og evt. forfatteren kan varetage processen med sats, layout og direkte korrektur helt frem til, at den digitale bogudgave sendes til trykkeriet, har gjort produktionen meget billigere. Det har ikke mindst været en gevinst for de små forlag, der er lettet for mange fordyrende mellemlid, og som har fået langt bedre kontrol over såvel forløb som økonomi.

³⁴ Fx Merete Pryds Helle og Martin Glaz Serup på forlaget SMS-Press. Se desuden eksperimenter på det nu lukkede afsnit p, <http://afsnitp.dk/>

Globalisering

Mens globaliseringen slår igennem med nye internationale markeder og forøget international konkurrence for nogle brancher, så er det af beskeden betydning for forlagene. Danske forlag opererer generelt snævert inden for en national horisont og breder sig kun i beskedent omfang til de andre nordiske lande. Der er dog undtagelser. Den ene er, at Forlaget Politiken har etableret sig i Sverige med søsterforlaget Polaris i 2016, og at det digitale forlag Saga under Lindhardt & Ringhof siden 2014 har forsøgt sig i Sverige og Tyskland og i løbet af 2018 vil ud i endnu flere lande.³⁵ I et nyhedsbrev fra forlaget meddeler man, at med "forlag i to skandinaviske lande åbnes der for muligheden for at erhverve rettigheder til udgivelse af forfatterskaber i to lande og forskellige andre stordriftsfordele i form af fx salg af rettigheder, tryk og digitalisering."³⁶ Den anden undtagelse er den globale krimibølge, som danske forlag har haft deres solide andel i.

Det er først og fremmest i distributionsleddet, at globaliseringen indtil videre er slået igennem med Amazon.com og Ibook. De sælger både papirbøger og e-bøger til favorable priser. Desuden ser det også ud til, at streamingtjenesterne internationaliseres. Svenske Storytel har netop købt danske Mofibo.

I international sammenhæng er det danske marked kun interessant, hvad bestsellere angår, mens de fleste danske titler med salg på højst et par tusinde og ofte langt mindre ikke er økonomisk interessante for udenlandske forlæggere. Det levner plads til både små, mellemstore og store danske forlag. Det er disse forlag, der har forbindelserne til forfatterne, og som har en økonomi, der gør det om ikke rentabelt så i hvert fald muligt at udgive dansk litteratur. Især de små forlag kan tage sig af de bøger, som ikke umiddelbart er profitable eller måske direkte tabsgivende for de større forlag. Dansksproget litteratur er i global sammenhæng en niche, som de færreste internationale spillere har nogen interesse i. Det er også en litteratur, der er subsidiert gennem de tilskud, der gives til forlag og forfattere af nationale fonde.

Men der kan være ændringer på vej, som formand for Danske Forlag Stig Andersen nævner. Der kan være nye vilkår for oversat litteratur i sigte med konsekvenser for de store forlags samlede økonomi, og dermed for dansk litteratur. Det kan nemlig blive sådan, at de store internationale selskaber som Harper/Spencer Nordic og Amazon kan komme til at sidde med eneretten til de store internationale bestsellere som Rowling, Brown og Follett. Mens Gyldendal hidtil har kunnet betale for rettighederne til Harry Potter og efterfølgende har tjent godt på serien, så er det ikke sikkert i fremtiden, at sådanne rettigheder overhovedet kommer i spil, fordi endnu større selskaber måske sidder inde med rettighederne til hele Nordeuropa. Det rykker ved det økonomiske fundament for et forlag som Gyldendal, og dermed også for udgivelsen af original dansk litteratur. Forlaget har nemlig anvendt princippet om gyngerne og karrusellerne og har kunnet udgive mindre profitable bøger blandt andet på grundlag af fortjenesten på internationale bestsellere.

Konkurrencen er dog på ingen måde forbeholdt de store forlag. Den mærkes også blandt de små forlag, der konkurrerer om de samme litterært interesserede læsere og kunder, og om opmærksomheden i en litterær offentlighed i kraftig forvandling. Deres konkurrence udspiller sig dog alene i nationalt regi.

35 Julie Fogde: "Lindhardt og Ringhof slår dørene op i fem nye lande i 2018", *Mediawatch* 3.1.2018.

36 <https://politikensforlag.dk/jp-politikens-forlag-etablerer-nyt-forlag-i-sverige/n-0/116>

Forhistorier fra 1970'erne og 00'erne

Den situation, vi har nu med mange små forlag og med små forlag, der udgiver dét, som de store forlag ikke har nogen interesse i at udgive eller ikke vil udgive, har sine historiske fortilfælde. Jeg skal ganske kort gå et skridt tilbage i historien og gøre et par punktnedslag i 70'erne og i 00'erne. Det gør jeg sammen med Asger Schnack, som har været med som både forfatter, forlægger og redaktør i snart en menneskealder, og med Jens Blendstrup, der var med i Bibliotek Øverste Kirurgiske, som udfoldede sig mest markant fra slutningen af 90'erne og ind i 00'erne.

Fra slutningen af 1960'erne og ind i 70'erne skete der et boom i antallet af små forlag. Dels var der de forlag, som var politisk venstreorienterede, og/eller som havde del i kvindekampen. Det var uafhængige forlag som Demos, Hønsetryk, Husets forlag og Tiderne Skifter. Dertil dannede Gyldendal datterforlaget Vindrose i 1979 som en venstreorienteret niche. Dels var der de mere kunstnerisk orienterede forlag som Swing, Jorinde og Joringel samt Sommersko med tidsskriftet Victor B. Andersens maskinfabrik. Og så var der fra de foregående årtier stadigvæk forlag som Arena, ArenaSubPub, Schönberg, Rhodos, Brøndum, Politisk Revy m.fl.

Forlagene blev til som følge af æstetiske og politiske valg. Man overtog "produktionsmidlerne", som det hed med 70'er-jargon. De fleste forfattere kunne dog godt udkomme på de traditionelle og etablerede forlag, men man ønskede at stå frit og udfolde sig som kollektiv, fortæller Schnack. Man ville være sammen om at lave tingene, og man ville tæt produktionsgangene og deltage i dem. Det blev også muliggjort af nye teknologier som offsettrykket, der gjorde hele arbejdsgangen både hurtigere og billigere. Så kunne man, som Dan Turèll gjorde det, også udgive med en stor hastighed og frekvens. "Vi er hinandens forlæggere", sagde Turèll ifølge Schnack, og man kunne også snart finde forfatterne på det ene og det andet forlag. De små forlag havde mere en fornemmelse af, at de supplerede hinanden, end at de konkurrerede med hinanden.

Forlaget Swing blev grundlagt i 1974 af den unge Asger Schnack, der ellers arbejdede som redaktør m.m. på forlaget Borgen. Han var drevet af en lyst til at lave sit eget forlag og arbejdede i fritid og weekender med det. Borgen stillede generøst lokaler og maskiner til fri rådighed. På Swing udgav han blandt andre Dan Turèll, Peter Laugesen og Eske K. Mathiesen. De udkom også på andre forlag sideløbende. På Swing kunne de jævnaldrende mødes om en særlig æstetisk holdning, hvori skrift og materialer spillede en væsentlig rolle. At udgive bøger var mere end blot en metier; det var et led i en revolutionær og anarkistisk handling.

I løbet af de seks år, Swing bestod, udkom der 50 bøger på forlaget. Det første år udkom der blot tre titler, men i 1977 var der 14 titler. Økonomien i forlaget var hele tiden anstrengt og noget, der skulle kæmpes med. I 1979 havde Schnack fået nok og lukkede forlaget for at hellige sig sit eget forfatterskab. Senere blev han redaktør på Hans Reitzels Forlag for så igen at lave sit eget Bebop (2000-2008). Det blev opkøbt og en del af Tiderne Skifter. Nu har han forlaget Asger Schnack, der udgiver 4-5 titler om året.

Mange af de små forlag havde deres tid i 70'erne og gik ind. Men nye og solide forlag kom også til. Lindhardt og Ringhof, som blev grundlagt i 1971 af udbryderne fra Gyldendal Otto Lindhardt og Gert Ringhof, er i dag et af de største forlag i Danmark. Merete Riis brød også med Gyldendal, da hun i 1982 stiftede Rosinante, som med

bestselleren Peter Høeg hurtigt voksede sig stort. Forlaget blev allerede solgt i 1989 til Munksgaard-gruppen, der senere solgte det videre til Gyldendal. Forlaget Tiderne Skifter fra 1972 var med Claus Clausen som forlægger et uafhængigt forlag i lange perioder. Det blev med årene til et mellemstort forlag, som i 1989 blev opkøbt af Gyldendal og igen udskilt i 2002 og atter opkøbt i 2016.

1970'ernes boom i de små forlag hørte sammen med de politiske og æstetiske bevægelser, og da kraften i dem ebbede ud, gik det også ned ad bakke for flere af de små forlag. Ind i 80'erne var de ikke længere et fænomen, selvom nogle af dem stadig var tilbage og producerede bøger, og selvom der stadig kom nye små forlag til som fx Per Kofods forlag i 1986. Det udgav forfattere som Martha Christensen og Jens Martin Eriksen, men havde ellers en stor oversat forfatter som Paul Auster som sit største aktiv. Disse forlag – fx Rosinante og Per Kofod – var karakteristisk nok forlag, der konkurrerede med de store forlag og ikke udgjorde noget radikalt alternativ til dem. Kun et forlag som Basilisk, der blev grundlagt i 1983 og stadig er i fuldt vigør, var et rent idealistisk forlag, som alene arbejdede ud fra æstetiske kriterier. Man skal derfor helt frem til 1997, før der igen kommer tydeligt gang i den, og en ny generation tager fat på forlagsvirksomhed på egen hånd. Nogen trend bliver det dog i første omgang ikke, at tidsskriftet Øverste Kirurgiske og forlaget Bibliotek Øverste Kirurgiske bliver dannet. Det er en enlig svale, der først får selskab med det aktuelle boom. Forlaget har dog en historie, der gør den interessant her, fordi den viser, hvordan et lille forlag bliver til i tæt forbindelse med et tidsskrift, alternative aktiviteter og et kunstnerisk fællesskab. Forhold, der netop også karakteriserer flere aktuelle forlag.

Det uafhængige forlag Biblioteket Øverste Kirurgiske (BØK) blev til i 1997 sammen med tidsskriftet Øverste Kirurgiske (ØK). Der var fra starten ambitioner om at udgive bøger, fortrinsvis af redaktørerne selv.

Folkene bag forlaget følte sig i stærk opposition til den etablerede forlagsverden, som i et vist omfang ikke ville udgive deres bøger. ØK var også i opposition til de herskende litterære strømninger, der delvist udsprang af 1980'erne højtidelige æstetiske holdninger. Med sin dadaistiske og humoristiske linje stod tidsskrift og forlag som et alternativ, som ikke blot forfatterne omkring forlaget brugte, men som også tiltrak andre. Forfatterne havde ifølge Blendstrup frie tøjler, da det var dem selv, der skrev, redigerede og lagde linjen for, hvad der skulle i tidsskriftet, og hvad der skulle udgives i bogform. Og hvad der skulle på hjemmesiden – et spritnyt fænomen dengang.

På poesi.dk blev der bragt oplysninger om litterære arrangementer og bogudgivelser, og der blev skrevet digte og klummer og andre tekster i "Anarkiet", som var en særlig afdeling af hjemmesiden. Her kunne ØK's forfattere frit boltre sig og som på en blog uploade daglige tekster og billeder. ØK brugte således hurtigt det nye internet og dets muligheder. Flere af disse virtuelle tekster blev til bøger. Tidsskriftet modtog ganske utraditionelt i 2000 Det Danske Akademis Debutantpris, og det blev således favnet og prist af det litterære establishments top.

Forlaget – eller kollektivet bag det – arrangerede også kvartalsvise og månedlige oplæsningsarrangementer som en integreret del foretagendet. Arrangementerne på "The Lab" fandt sted i en baggård på Vesterbro, var gratis og altid velbesøgte. Det var her, ØK'erne lærte at kommunikere med publikum, og her, de også skabte sig et publikum, fortæller Jens Blendstrup.

Forlaget var kollektivt ejet, og alt arbejde, der blev lagt i forlag, tidsskrift og arrangementer, var ulønnet og til stadighed båret af medlemmernes engagement. Hvad der kom ind af sparsomme indtægter, gik til de næste numre af tidsskriftet og de næste bøger. Alle ØK'ere havde arbejde ved siden af. I dag er både forlag og tidsskrift en "slumrende celle", som Jens Blendstrup kalder det. Forlaget er ikke nedlagt og udgav så sent som 2016 en enkelt bog.

Forlagets mest markante og opsigtsvækkende bogudgivelser var en bunkeudgivelse på ni bøger i foråret 1999. Det blev en gimmick, der gav genlyd. I løbet af årene har forlaget udgivet omkring 50 titler, hvoraf de fleste er original dansk litteratur, mens ganske få er oversat fra polsk, fransk og engelsk.

Forlagets forfattere udkom imidlertid ikke alle kun på ØK, men kunne udmærket udgive på etablerede forlag også. Blendstrup udgav således på Samlerens Forlag sideløbende, ligesom Thomas Krogsbøl udgav på Borgen. Men det er klart, mener Blendstrup, at der var bøger, der udsprang af den leg med formerne, som ØK'erne foretog, og som kun kunne udkomme på deres eget forlag.

ØK fungerede som et eksperimentarium og kunstnermiljø til gensidig inspiration og dertil, men i mindre grad som forum for unge debutanter. BØK levede på, at forfatterne var jævnaldrende og på umiddelbar bølgelængde med hinanden. Når forlaget har kunnet overleve i så mange år, skyldes det ifølge Blendstrup både det gode fællesskab, som var på ØK, og nogle ihærdige og vedholdende forlagsfolk.

Forlaget var imidlertid ikke som forlagene i 70'erne en del af nogen æstetisk eller politisk bevægelse, selvom det nok havde en slags anarkistisk æstetisk program. Omkring årtusindskiftet var det et enkeltstående tilfælde og noget helt særligt i branchen, som det også fremgår af Akademiets ekstraordinære pris. Det gjorde, at forlaget fik masser af presseomtale. Det var synligt og aktivistisk i dets forsøg på at genindsætte legen og anarkiet i litteraturen, og det lykkedes at komme igennem med det budskab. Konkurrencen mellem de små forlag var ikke så stor, som den er i dag, mener Blendstrup.

Mens flere af 70'er-forlagene blev til af lyst og af ideologiske og æstetiske holdninger, så markerer Øverste Kirurgiske en større grad af nød. Den gør sig ifølge Asger Schnack også gældende for boomet i 10'erne. Mens der for 70'er-, 80'er- og 90'er-digterne stod en række forlag parate til at modtage debutanterne, så var situationen efter århundredskiftet en anden, fordi de større forlag blev mere påholdende og skruede ned for antallet af debutanter. Således kan Øverste Kirurgiske stå som både en forløber og et forbillede for mange af de små forlag i dag. Flere af dem er også kollektivt drevet og ganske uden andre økonomiske interesser end dem, der angår det næste nummer af tidsskriftet og den næste bog.

3. EKSEMPLER PÅ SMÅ FORLAG

Der findes små forlag, der enten udgiver original dansk litteratur eller oversat litteratur. Et betragteligt antal udgiver imidlertid både den ene og den anden slags. Der findes endvidere forlag, der enten fokuserer på klassikerudgivelser, eller som koncentrerer sig om helt ny litteratur. Også her gør mange begge dele. I det følgende vil jeg fokusere på tre forlag, som udgiver ny, dansk litteratur, og derefter se på to forlag, som udelukkende udgiver oversat litteratur. Tilsammen skal de fem forlag demonstrere, hvad små forlag kan tænke om sig selv og deres egen betydning. Introduktionerne er lavet på baggrund af forlagenes hjemmesider og interview med forlagenes ledere. De er alle blevet spurgt om forlagets historie; dets økonomi; hvorved det adskiller sig fra de store forlag; hvilken betydning ny teknologi og digitale medier har for forlaget; hvordan de vurderer forlagets rolle i den litterære offentlighed; om forlaget har den bevågenhed, det burde have; og endelig er alle også blevet bedt om at forholde sig generelt til de små forlags aktuelle status.

Tre forlag for dansk litteratur

Antipyrene

“Antipyrene er et uafhængigt forlag drevet af redaktør / kurator Mathias Kokholm. Forlaget udgiver titler inden for kunst, litteratur og teori; økonomi, teknologi, vandalisme, publicering som medium og praksis, skizofreni, science fiction og konceptuel poesi. Antipyrene er en åben situation, arbejder ofte kollektivt og researchbaseret, med et bagkatalog af komplekse og polemiske titler, formulerende visioner i sin tid. Antipyrene organiserer seminarer, workshops og udstillinger, driver boghandel i Kunsthall Aarhus og udgiver tidsskriftet Monsieur Antipyrene, der redigeres af kunstner Jørgen Michaelson, kunsthistoriker Mikkel Bolt og forfatterne Mikkel Thykier og Claus Handberg.”³⁷

Forlaget er ejet af Mathias Kokholm, og udover at han har haft en enkelt praktikant og studentermedhjælper, er det alene ham, der driver forlaget. De enkelte bogprojekter skabes dog ofte kollektivt som et samarbejde mellem Kokholm og kunstnerne. Han er således med i alle processer i produktionen.

Forlaget udgiver 10-15 titler om året i meget varieret oplag på mellem 100 og 1.000 eksemplarer, men har, som det fremgår ovenfor, også gang i andre aktiviteter. Forlaget har i sig selv karakter af værk og praksis, som udføres af forlæggeren, der således får karakter af kurator.

³⁷ <http://www.antipyrene.dk/about>

Kokholm opfatter sig selv som en slags projektdesigner, der opdyrker nyt kunstnerisk territorium og alternative metoder at drive forfatterskab på. Dette territorium er ikke defineret ved en kunstnerisk undergrund over for en mere traditionel kunstscene. Denne forskel er netop udvisket, og forlaget er snart til stede ved et kælderarrangement under et antikvariat og snart på giganten Aros.

Kokholm har et nært forhold til de forfattere, som han udgiver og arbejder sammen med. De er typisk af hans egen generation, og det er folk, han kender og er venner med. Man kan ikke bare henvende sig til forlaget med ønske om at få noget udgivet. Kokholm kontakter selv de kunstnere, han gerne vil udgive, og som passer ind i det program og den ide, han har med forlaget.

Udgivelsesprofilen er præget af en tværæstetisk holdning, som ikke sætter skel mellem kunstarterne og mellem teori og praksis. Mellem de tværæstetiske projekter bliver der dog også plads til mere traditionelle digtsamlinger, men de optræder da som en mulighed blandt andre og ikke som en norm. Forlaget udgiver både dansk og oversat litteratur. I klar overensstemmelse med forlagets ide og æstetiske holdning har Kokholm udgivet William S. Burroughs i dansk oversættelse.

Forlagets økonomi er i nogen grad afhængig af Statens Kunstfond, som har givet projektstøtte til flere af forlagets aktiviteter. Kun 3-4 af forlagets 10-15 årlige titler bliver udgivet uden støtte. Økonomien beror da på en slags blandingsøkonomi. Kokholm driver boghandel, underviser på kunsthøjskoler og på Krabbesholms Højskole og får således en indtægt. Da der ikke tjenes meget på bøgernes salg, ligger "fortjenesten" for både forlægger og forfattere i de fondsmidler, der kan skaffes til selve skabelsen af bøgerne.

Kokholm arbejder stadig på at finde nye måder at drive forlag på, som går uden om det traditionelle kredsløb, da hverken salg og omtale ad almindelige kanaler giver meget. Han forsøger at skabe sin egen kritiske offentlighed, og det bliver blandt andet gjort ved at udgive tidsskriftet *Monsieur Antipyrine*, som er en del af forlaget.

De digitale platforme har gjort det muligt at skabe forlagets egen internetboghandel ved siden af den fysiske, som ligger i Kunsthal Aarhus. De digitale platforme kan dog ikke erstatte den gamle infrastruktur for bøger, deres omsætning, distribution og reception. DKB og Bogportal bliver derfor også anvendt. Forlagets stadige udfordring er at finde sine læsere. Kokholm så derfor gerne en større bevågenhed fra avisernes side, så læserne kunne præsenteres for andre måder at læse på og teste andre former end den gængse bog. Det samme gælder boghandlerne, hvor det også er svært at finde plads.

Antipyrine vil ifølge Kokholm overleve økonomisk, da økonomien allerede dårligt kan blive mindre, og fordi han stadigvæk har en mission med forlaget. Forlaget er dels hans projekt, som han opfatter som en måde at trække vejret på og som en måde at kommunikere med omverdenen på – og det bliver han ikke færdig med. Forlagets primære funktion ser Kokholm i dets bidrag til den kunstneriske udforskning og æstetiske udvikling. Mens denne udvikling tidligere var centreret omkring toneangivende tidsskrifter, så foregår den nu i regi af særlige forlag. Den tid, hvor tidsskrifterne havde en toneangivende og introducerende funktion til ny litteratur og nye teorier, er forbi, men dermed er der også skabt nye muligheder for forlagene. Igennem deres udgivelsespolitik kan der ifølge Kokholm angives en ny og anderledes praksis.

Forlaget Kronstork

“Kronstork lagde med sin første udgivelse, ANTOLOGI 2010, grunden for et forlag, der gerne vil være med til at foreslå en dagsorden – litterært og i forhold til alt det udenom – verden, samfundet og hvad der ellers findes. Vi udgiver bøger, som vi gerne vil have bliver læst og talt om i litterære kredsløb og helt andre steder, når det er muligt. Vi prøver at være lyttende i forhold til de mange og meget forskellige stemmer, der findes rundt om i litterære tekster og miljøer – men også stemmer og tekster fra helt andre felter, som vi synes, det giver mening at fremhæve og udgive side om side med skønlitteraturen.”³⁸

Forlaget blev altså grundlagt i 2010 i forbindelse med udgivelsen af Antologi 2010, der præsenterede nogle af det ny årtis lovende forfattere, bl.a. Olga Ravn, Asta Olivia Nordenhof og Peter-Clement Woetmann. Formålet med forlaget var ifølge Lars-Emil Woetmann bl.a. at udfordre definitionsretten og adgangen til den gode litteratur, samt ikke mindst at presse de etablerede forlag til at tage talentudvikling, litterær kvalitet og opdyrkelsen af en litterær offentlighed alvorligt.

Forlaget er da også åbent for indlevering af manuskripter. Men det er, som der står på hjemmesiden, ikke let at komme igennem. På grund af mængden af manuskripter modtager man ikke noget begrundet afslag, men må nøjes med “automatisk afslag” – eller i bedste fald: at blive kontaktet af redaktionen, som finder manus interessant. Forlaget udgiver mellem 5 og 8 titler årligt, og de sælger typisk under 1.000 eksemplarer. Næsten alle forlagets udgivelser er original og aktuel dansk litteratur.

Forlagets litterære profil lægges med valget af bøger, som “på en eller anden måde gør noget nyt i forhold til faste kvalitetskriterier”, som Woetmann formulerer det. Der skeles ikke til salgbarheden, når der arbejdes i fællesskab mellem forfatter og redaktør med bogen. Da forlægger og forfatter er i lige umulig økonomisk situation, er relationen i høj grad et samarbejde mellem ligeværdige, beretter Woetmann. Efter at udgifter til trykkeri og distribution er dækket, deler forlag og forfatter fifty-fifty af det eventuelle overskud.

Forlaget ejes i dag af en forening, og udgivelsesprofilen bestemmes af redaktørteamet Erik Scherz Andersen, Peter-Clement Woetmann og Lars-Emil Woetmann. Det er dem, der “semifrivilligt”, dvs. mod symbolske honorarer, varetager det daglige redaktionelle og forlagsmæssige arbejde. Der er ingen ansatte, men en praktikant er tilknyttet i perioder. Forlagets økonomi er lille og suppleres af den sjældne offentlige støtte, af bibliotekernes sparsomme indkøb og af indtægter fra bogsalget. Det hænger kun sammen ved at holde udgifterne lave. Her hjælper den nye teknologi, der har muliggjort billig bogproduktion.

Økonomien er dog et konstant problem og afhængig af de tre redaktørers private økonomiske forhold, forklarer Woetmann. Det arbejder de nu på at ændre ved “at udvikle et ben på forlaget, der kan have større kommerciel gennemslagskraft, så hele driften kan stabiliseres.” Forlagets oplæsningsarrangementer og forfattersamtaler sætter endvidere også spot på forlagets bøger og bidrager til økonomien.

Forlaget mener selv, at det nyder en relativ høj grad af offentlig bevågenhed, karakteren af bøgerne taget i betragtning. Infomedia har 34 hits på landsdækkende medier

³⁸ <http://kronstork.dk/kronstork/>

i perioden 27.11.2016-28.11.2017. Til sammenligning har Gladiator 61. Forlagets forfatter Liv Nimand Duvå modtog for romanen *Vi er vel helte* Debutantprisen af Munch-Christensens Kulturlegat, og den var også shortlistet til Bogforums debutantpris. Det giver opmærksomhed.

Men Woetmann klager over, at bøgerne ikke bliver distribueret til og er synlige hos boghandlerne. Boghandlernes manglende indkøb er en stadig og primær udfordring. Derfor spiller de sociale medier også en betydelig rolle. Det er gennem dem, at bøgerne opnår en synlighed, som forlaget ikke har økonomi til at opnå via traditionel markedsføring.

Om det lille forlags rolle i offentligheden mener Woetmann, at det "primært har effekt i forhold til at sætte eksempel. Ikke mindst i forhold til valg af titler." Forlaget er altså i egne øjne med til at sætte en litterær standard med sine titler, ligesom dets forlæggerpraksis kan udgøre et forbillede.

Forlaget Gladiator

"Gladiator er en drøm..."

Det er også en virksomhed. Med den fælles passion for litteratur som brændstof. – Det er vigtigt at huske, at det er litteraturen, der binder os sammen, og at vi vil noget med litteraturen, og at vi tror på, at den kan forandre verden.

(...) Fordi vi tror, at litteratur er meget mere end at udgive og læse eller skrive en bog. Det er noget levende, en organisme, som er i bevægelse, som udvikler sig. For ligesom litteraturen selv er i forandring, for hver ny bog, sådan er også læsningen i forandring, og litteraturens omløb med ny teknologi og nye samarbejdspartnere ...

På den måde er Gladiator i dag ikke kun et forlag, men et mangedeget uhyre. Hvor man skal gøre sig umage for ikke at bruge ord som entreprenant eller aktivistisk i beskrivelsen."³⁹

Gladiator blev stiftet som forlag i 2013 af forfatterne Josefine Klougart og Hans Otto Jørgensen og forlagsredaktør Jakob Sandvad. Det er dem, der bestemmer den litterære linje på forlaget, som de nu ejer sammen med Elmer Sandvad (Jakobs far) og Thor Dagfinn Veen (grundlægger af Skagensfondene).

Sandvad var ansat på Gyldendal, Jørgensen udkom på Gyldendal og fungerede som konsulent, og Klougart udkom på Rosinante (under Gyldendalkoncernen). Forlaget var først tænkt som et alternativ til Gyldendal, der ikke var interesseret i at udgive Jørgensens alternative litterære kanon, men blev hurtigt også til et forlag med intentioner om at udgive ny dansk litteratur. I sit udgangspunkt blev forlaget således til i opposition til Gyldendal, som de nye forlæggere mente, var og er for kommercielt orienteret. Gyldendal – og lignende store forlag – er også i dag forlagets direkte konkurrent, da det i vid udstrækning er de samme skønlitterære forfattere, der kæmper om at udgive. Dog er forlaget ikke interesseret i mainstreamforfattere, krimiforfattere, kogebogsforfattere m.m. På den måde lægger forlaget en stram kurs og går efter den i snæver forstand litterære kvalitet. Forlaget udgiver både ældre og ny dansk litteratur, ligesom det også udgiver oversat litteratur.

³⁹ <https://forlagetgladiator.dk/pages/gladiator>

Økonomisk set blev forlaget løbet i gang med støtte fra Skagensfondene, som de tre første år indskød 250.000 kr. om året til at udgive i alt 15 titler. Nu modtager forlag og forfattere produktionsstøtte fra de sædvanlige fonde, som fx Statens Kunstfond, der støtter udgivelser af litteratur. Men forlagets økonomi er også tæt forbundet med den forfatterskolevirksomhed og oversætterskole, som forlaget driver. Forfatterskolerne i Aarhus, Odense og København kaster penge af sig, som investeres i nye udgivelser. Lærerne på skolen er forlagets forfattere, som således tjener penge til at kunne skrive og udgive. Mens et forlag som Gyldendal har arbejdet efter princippet om gyngerne og karrusellerne og udgivet både kvalitets- og mainstreamlitteratur, udgiver Gladiator ifølge Sandvad udelukkende kvalitetslitteratur. Forlagets karruseller er da skoledelen i stedet for den profitable populærlitteratur.

Forfatterskolerne er ikke blot økonomisk set et vigtigt led i forlagets fødekæde; det er også herfra, at der rekrutteres nye forfattere. Sandvad fremhæver, at siden 2014 har skolerne leveret ikke mindre end 23 debutanter, som dels er udkommet på Gladiator, dels på store forlag som Gyldendal, Rosinante og Lindhardt & Ringhof.

Gladiator udgiver også tidsskriftet Texas Longhorn og er netop i foråret 2018 ved at gå ind på undervisningsmiddelmarkedet med lærebøger i litteratur og en internetportal, som udvikles for gymnasiet og støttes med to millioner af A.P. Møller-fonden. Også denne del bidrager til forlagets forholdsvis gode økonomi, beretter Sandvad. Det samme gør forlagets abonnementsordning. At økonomien hænger sammen, ja, at forlaget overhovedet har kunnet etableres, skyldes også de nye produktionsforhold, der er givet med de digitale teknikker og små trykkeriomkostninger. Uden dem var forlaget næppe blevet til, mener Sandvad, der også tvivler på, at den hurtige ekspansion, som forlaget har gennemløbet på ganske kort tid, kunne lade sig gøre for tyve år siden.

Forlagets forskellige aktiviteter: bogudgivelser, forfatterskoler, undervisningsmateriale og tidsskrift danner tilsammen et helt koncept med litteraturen som omdrejningspunktet. Den nye kvalitetslitteratur og den ældre "oversete" litteratur udgives ikke bare, men den promoveres også gennem undervisning og litterær praksis. Forlaget er således både i gang med at danne sine egne forfattere og sine egne læsere og købere, der værdsætter præcis det, som forlaget står for. Forlaget udgav 12 bøger i 2015 og 35 i 2017. Royalty-aftalen med forfatterne er en fifty-fifty-ordning. Bøgerne udkommer som papirbøger og ikke som e-bøger, der har svært ved at tjene sig hjem.

Forlagets rolle i den litterære offentlighed er at gå op mod den kommerialisering, som de store forlag er underlagt, og som ifølge Sandvad går ud over kvalitetslitteraturen. Den har fået det sværere, men det er et forlag som Gladiator og andre små forlag med til at råde bod på med deres litterære linje. Forlaget matcher med sit udgivelsskoncept i egne øjne de store og toneangivende forlag i kvalitet og frekvens, men selvfølgelig ikke økonomisk.

Gladiator har ikke det antal læsere, som forlaget kunne ønske, men det har dog fra begyndelsen ikke skortet på mediernes velvilje og på mængden af omtale set i forhold til forlagets størrelse. Velvilje har forlaget også mødt fra Statens Kunstfond, der flittigt har støttet forlaget og dets forfattere. Forlaget blev således med det samme blåstemplet af den litterære elite og de litterære meningsdannere. Samtidig med at forlaget har fået megen og god omtale i de traditionelle medier, har det også brugt Instagram og Facebook i sin lancering af forfattere, forlag og forfatterskoler.

Alt i alt er Gladiator et forlag i medvind og med stor ekspansionstrang. Det er i vækst på alle fronter og har økonomien på plads for de næste tre år, fortæller Sandvad. Forlaget beskæftiger og lønner nu 5 fuldtidsansatte medarbejdere og en på deltid og har løbende tre praktikanter. Blandt de ansatte er både en bogholder og en marketingmedarbejder. Planen er, at medarbejderstaben på længere sigt skal udvides, i takt med at forlagets aktiviteter øges. Målet for 2020 er ifølge Sandvad en rigtig sund virksomhed.

To forlag for oversat litteratur

Forlaget Etcetera

“Der udgives i disse år et væld af kvalitetsromaner i Frankrig. Kun et fåtal af dem når de nordlige breddegrader. Dels fordi langt fra alle har mulighed for at læse dem på originalsproget, dels fordi alt for få af de etablerede forlag tør satse på den “smalle” litteratur. (...) Vores ambition er at skabe en større bredde på det danske bogmarked og introducere nogle af alle de dygtige og spændende forfattere, der i disse år bliver udgivet i Frankrig.”⁴⁰

Forlaget ejes og drives af cand.mag. i fransk Sofie Vestergaard Jørgensen, og det blev skabt og eksisterer stadig på baggrund af hendes ambition, passion og ulønnede arbejdskraft. Inspirationen fik hun af den underskov af mikroforlag, der voksede op i løbet af 00'erne. Forlaget blev grundlagt i 2012, og den første bog udkom i 2013. Det udgiver 3-4 titler om året, afhængigt af den støtte, hun kan få, for uden den kunne forlaget ikke fungere. Salget er nemlig generelt lavt – fra 150-1.250 eksemplarer. Forlaget får støtte af danske og franske fonde, der bidrager til oversættelse og rettighedsforskud. Jørgensen fortæller, at for “både danske og franske puljer gælder, at der er ca. 2-3 ansøgningsrunder om året, og der er begrænsning på, hvor mange udgivelser man kan søge støtte til pr. gang – og i praksis håbe på at få støtte til. Hvis jeg skulle udgive flere titler pr. år, ville færre af dem være med offentlig støtte, og det kan forlagets økonomi endnu ikke bære.”

Forlaget har en enkel forlagsprofil, som alene er lagt af redaktøren: fransk samtidslitteratur, som Jørgensen mener, har noget at byde på trods sit noget støvede image. Det er et område, som hun er temmelig ene om, da de større forlag er forbeholdne over for det. Så selvom det er et nicheområde, så er der rigeligt af god litteratur at tage af.

Da forlaget ingen ansatte har, står Jørgensen forholdsvis frit. Styrken i et lille forlag er ifølge hende, at “man kan træffe nogle lidt “dristigere” valg i forhold til udgivelserne; jeg skal ikke lønne en masse medarbejdere og skal derfor sælge væsentligt mindre, end de store forlag skal, før det løber rundt. Derfor kan jeg også bedre satse på andet end krimier og upmarket fiction.”

Jørgensen klarer det meste af produktionen selv: udvælger titler, styrer udgivel-

⁴⁰ <http://etcetera-forlag.dk/profil/>

sesprocessen, står for salg og markedsføring, pressekontakt, forfatterarrangementer m.m. Hun har dog freelancere til at sørge for oversættelse og efterfølgende redaktion samt det grafiske arbejde. Som redaktør har hun et tæt samarbejde om oversættelserne med forfatterne, og hun inviterer dem også til danske litteraturarrangementer, hvor bøger og forfattere bliver præsenteret.

De små forlag spiller ifølge Jørgensen en vigtig rolle i forhold til bredden af udgivelser. Hun tror således ikke, at nogen af de bøger, der er udgivet på Etcetera, var udkommet, hvis ikke hun havde gjort det. "Så i al ydmyghed spiller forlaget en lille, men vigtig rolle for de bøger, det er muligt at stifte bekendtskab med, hvis man ikke kan læse på fransk," siger Jørgensen.

Forlagets plads i det danske litteraturmiljø er endnu lille, men det har modtaget megen positiv omtale, og der står respekt omkring forlagets arbejde. Men også hun mærker, at det bliver sværere at komme igennem i medierne og dermed få den nødvendige presseomtale, der skal gøre opmærksom på bøgerne. Boghandlerne er heller ikke særlig villige til at tage bøgerne hjem, så forlaget benytter sig også af alternative distributionsformer som fx Lille Bogdag. Publikummet til forlagets bøger er dog traditionelt anlagt. Det er Jørgensens fornemmelse, at læserne foretrækker fysiske bøger, og det primære salg foregår trods alle besværligheder stadig via etablerede boghandlere.

Det går fremad med opmærksomheden omkring forlaget, men ikke nok til, at det kommer så langt ud i verden, som Jørgensen gerne vil. Det er ikke nok, at forfatterne er store i deres hjemland, for det behøver de ikke at være i Danmark, og det er temmelig uforudsigeligt, hvem der kan slå igennem. Så forlaget er stadig ude på en svær mission.

Jørgensen konkluderer, at "det paradoksalt nok går bedre og bedre for forlaget i forhold til udbredelsen af kendskabet til udgivelserne og forfatterne bag – og samtidig kræver det mere og mere is i maven rent økonomisk at drive forlaget, fordi de økonomiske vilkår bliver sværere og sværere."

Batzer & Co

*"Batzer & CO er et forlag for kvalitetslitteratur med både klassikerudgivelser og spændende nye forfattere. BATZER & CO udgiver bøger med hjertet."*⁴¹

Forlaget er en udløber af Roskilde Bogcafé med rødder i 1970'ernes idealistiske bogcafékultur. Udgangspunktet var således kulturformidling med bøger og forfatterarrangementer, blandt andet på Roskilde Festivalen. Det idealistiske sigte er fastholdt gennem alle årene, hvor man har insisteret på litterær kvalitet for enhver pris.

Forlaget er ejet af Roskilde Bogcafé, der er en idealistisk forening, som ikke skal skabe overskud. Under navnet Roskilde Bogcafé kom der for alvor gang i forlagets udgivelser i 1997, hvor man begyndte at udgive klassikere i oversættelse. Forlaget fik eget navn i 2000, da det alligevel var Arild Batzer, der stod for al forlagsdrift. Batzer forsøgte sig også med aktuelle danske titler, men han druknede i indsendte manuskripter og arbejdet med dem og opgav hurtigt for igen at koncentrere sig om oversat

⁴¹ <http://www.batzer.dk/om-forlaget/>

samtidslitteratur. Fordelen ved den oversatte litteratur er, at man kan tage fra øverste og bedste hylde, fortæller Batzer. Forlaget er således i konkurrence med de store forlag om at finde de nye store forfattere, og her er Batzer ofte kommet først (med fx Petterson og Kalman), andre gange har man overtaget forfatterskaber, som de store forlag af kommercielle grunde har opgivet (fx Modiano og Ondaatje). I den store og dyre konkurrence om manuskripter kan Batzer dog komme til kort, da forlaget ikke har de samme midler som de store.

Forlaget beror ganske på Batzers arbejde og engagement. Han har en enkelt redaktør ansat på fuld tid og et par på deltid. Men det er ham, der på alle måder er primus motor, og forlaget står og falder med hans indsats. Han er med i alle faser af udgivelserne: fra udvælgelse, redaktion, layout, omslag, produktion og præsentation. Hermed kan han også holde omkostningerne på et meget lavt niveau og have en lille, men solid økonomi. Afgørende for økonomien er også, at store navne som fx Per Petterson og Jon Kalman Stefánsson kan sælge i flere oplag og således skabe overskud og være med til at brande forlaget. At forlaget har udgivet flere modtagere af Nobels Litteraturpris og Nordisk Råds Litteraturpris, har også været med til at profilere det og gøre det til et velrenommeret forlag.

Forlaget er imidlertid afhængigt af den økonomiske støtte, som det modtager fra blandt andet Statens Kunstfond og Nordisk Råd, til oversættelse og produktion. Og det er helt afgørende for udgivelserne, at støtten har en størrelse, som kan bruges til noget. Typisk udgør støtten mellem en fjerdedel og en sjettedel af bogens budget, og når oplagene er så små for den oversatte litteratur, er det nærmest umuligt at få en bog til bare at løbe rundt. Og det bliver ikke bedre af, at bibliotekernes bogindkøb også er små, og boghandlerne, med enkelte undtagelser, er bange for at lagere bøgerne. Så en bedre oversættelsesstøtte og produktionsstøtte er afgørende for, at verdenslitteraturen fortsat skal udkomme på dansk, mener Batzer.

Med 12 førsteudgivelser og 7 genudgivelser i 2017 hører Batzer & Co til de store af de små forlag. Alligevel er forlaget ikke i stand til at afse midler til annoncering af bøgerne. Forlaget er derfor afhængigt af anmeldelser og interview i dagbladene. Op gennem årene har forlaget måske fået flere anmeldelser end de fleste forlag, og for år tilbage bragte også aviserne mange interview med forfatterne, noget som er meget sværere i dag. I dag kan man opleve, at selv store internationale navne enten ingen eller meget lidt omtale får i medierne, fx var der ingen aviser, som stillede op til interview, da et verdensnavn som Michael Ondaatje var på Louisiana Literature. Så til trods for at forlagets forfattere ofte optræder ved store litteraturfestivaler og i Bogforum, viser al erfaring, at man ikke kan hvile på laurbærrene, og at det er en evig kamp at blive synlig, og at man ikke kan tage noget for givet.

Alligevel ser Batzer lyst på udviklingen for forlaget. "Fremtiden tilhører de små forlag," mener han. De store omkostningstunge forlag har nemlig svært ved at få det til at løbe rundt med de oversatte bøger, der ofte kommer i mindre oplag på 5-600 eksemplarer, hvoraf der måske kun sælges 3-400. Med den slags tal kan det være svært nok at få det til at løbe rundt for de små forlag, men helt umuligt for de store.

Forlaget Batzer & Co har ført til dannelsen af flere små forlag, da praktikanter på forlaget har skabt deres egne forlag som Sisyfos og Lesen, der begge udgiver oversat

litteratur. Forlaget har således fungeret som en forlagsskole for vordende forlæggere og er også på den led en del af forlagsverdenens vækstlag.

Fem tendenser

Der er stor variation mellem de små forlag, inklusive mikroforlagene. Nok er kvalitetslitteratur deres fællesnævner, men de fungerer organisatorisk og økonomisk på forskellig vis. Nogle beror udelukkende på gratis con amore-arbejdskraft, mens andre har en lønningsliste. Uden en høj grad af lidenskab og entusiasme hos forlæggerne går det dog ingen af stederne.

Alle forlag er økonomisk spændt hårdt for, og ingen kan klare sig på rene markedsbetingelser. Alle er afhængige af fondsmidler. Bibliotekernes opkøb betød førhen, at der blev lagt en økonomisk bund for forlagene, men med bibliotekernes landsdækkende rationalisering er det fundament ikke længere til stede for de meget smalle udgivelser.

Mange mindre forlag supplerer deres traditionelle bogproduktion med andre indtægtsgivende og promoverende aktiviteter. De arrangerer debatter, oplæsninger, performances og forfatterskoler.

Nye digitale produktionsformer spiller en væsentlig rolle for forlagenes tilblivelse og fortsatte eksistens, idet de billiggør produktionen.

De sociale medier har ligeledes stor betydning for de fleste forlag, da det er her, information om og markedsføringen af forlagenes bøger finder sted. Dette er af stor betydning, da flere traditionelle mediers litteraturdækning er på retur, og de fysiske boglader er færre og mindre villige end tidligere til at markedsføre de små forlags bøger.

De små forlag er både alternativer og supplementer til de store forlag. De udgiver kvalitetsbøger, som de større forlag ikke vil eller kan udgive, og de bidrager således til et mangfoldigt og bredt litteraturudbud i Danmark og på dansk.

4. SYNSPUNKTER PÅ SMÅ OG STORE FORLAG

Forholdet mellem store og små forlag

Forholdet mellem store og små forlag kan betegnes på flere måder, afhængigt af de konkrete forlag og de konkrete relationer mellem dem. Generelt kan man dog tale om forholdet på to måder: 1) De supplerer hinanden, og der er i princippet ikke nogen modsætning og forskel på, hvad de udgiver. 2) De står i modsætning til hinanden og udgør alternative måder at drive forlagsvirksomhed på, ligesom deres udgivelsesprofiler er forskellige. Den første model passer ind i forestillingen om forlagene som en slags fødekæde, hvor de små og mindre forlag leverer både forfattere og forlag til de store. De små forlag kan betragtes som en slags rugekasser, hvor forfatterne bliver til, og hvor de store samler de forfattere op, som de tror, vil kunne nå ud til et større publikum. Men de små forlag er også rugekasser i den forstand, at de udruger nye forlag, som opkøbes af de store, når de har nået en vis størrelse og repræsenterer en vis mængde af gode forfattere og deres bagkatalog. Den anden model passer til forestillingen om forlagene som en række muligheder, forfatteren kan vælge imellem. Her er det lille forlag netop noget i og for sig selv.

Jeg har spurgt forskellige forlæggere og en enkelt forfatter om deres syn på dette forhold. Jeg gengiver her nogle synspunkter, som de hver især har fremført, og som følger stadig nye aspekter til.

Chefredaktør og forlagsejer Charlotte Jørgensen fremhæver, at det altid har været sådan, at de små forlag har leveret forfattere til de store og på den måde har fungeret som rugekasse. Der kommer også et tidspunkt for en forfatter, hvor man gerne vil ud til et større publikum og måske til andre lande, og det kan de store forlag hjælpe med. Man vil måske ovenikøbet gerne tjene penge på det, så man kan leve af det. De mindre forlag, som hun selv har skabt og drevet, har været forbundet med større forlag på forskellig måde. Som allerede nævnt blev Forlaget Athene til som et imprint hos Aschehoug, da forlaget også ville byde ind med en mere litterær profil. Forlaget C&K startede som et selvstændigt forlag med Hr. Ferdinand "i ryggen". Hr. Ferdinand havde tjent mange penge på Dan Brown og Karin Slaughter, men ville også gerne noget andet end bestsellere. C&K fungerede som uafhængigt forlag fra 2009-13, hvorefter det økonomisk blev overtaget helt af Hr. Ferdinand. Begge forlag er nu solgt til Politikens Forlag.

Senest har Charlotte Jørgensen startet forlaget Grif sammen med Modtryk. Fordele ved disse samarbejder med professionelt drevne, større og kapitalstærke forlag er, at det lille forlag får det store forlag i ryggen, hvad angår salg, marketing og presse. Det får også mulighed for at anvende kostbare scouts til at afsøge ellers uoverskuelige markeder. Jørgensen fremhæver, hvor vigtigt det er, at det lille forlag markerer en klar og genkendelig profil. Det er ikke nok at udgive en diffus masse af gode enkeltbøger af forskellige forfattere fra forskellige lande, for det er svært for et lille forlag at slå igennem på den måde. Det skal netop kunne genkendes og skal stå inde for

kvalitet, og bliver den for svingende, bliver det ikke bare svært for forlaget, men også for læserne at holde fokus.

Netop det særlige og fokuserede er også direktør for Gyldendal, Stig Andersen, inde på. Ligesom nicheaviser i dagbladsbranchen klarer sig bedre end de store omnibus-aviser, ser han en chance for de små, skarpt profilerede forlag med et forholdsvis veldefineret publikum. Det bekræfter redaktør og ejer af forlaget Etcetera, Sofie Vestergaard Jørgensen, der for sit vedkommende pointerer, at "fokuset på den franske litteratur er på én gang et ret radikalt valg, fordi det virkelig er en niche at bevæge sig ind i. Men samtidig er det også et klart brand, som får forlaget til at skille sig ud fra andre små forlag, der udgiver lidt af hvert, om man så må sige. Strategien har virket i forhold til medierne, som klart har fanget, hvad forlagets projekt er, og det har hjulpet med at give noget synlighed".

De små, selvstændige forlag har også en chance, fordi man kan udgive bøger stadig billigere på grund af de nye teknologier. Trykkeomkostningerne er små, og man behøver ikke trykke store oplag og have meget lagerplads. Det gør det muligt for et større antal talentfulde forfattere at udkomme, end det ellers ville have været, selvom det altså ikke bliver på de store forlag. Og det bliver ikke lettere i fremtiden at udkomme som ny og ukendt forfatter på de store forlag. De presses nemlig af et hårdt og nu også internationalt marked. Kommercialiseringen bliver stadig voldsommere, ifølge Andersen, og det bliver derfor sværere for de store at fastholde det gamle princip med gyngerne og karrusellerne. Nogle store forlag har stort set allerede droppet denne model, hvor de kommercielle bøger finansierer de kunstneriske. Gyldendal udgiver dog stadigvæk ikke blot de bøger, som folk vil have, men også de bøger, som redaktionen mener, at de bør læse. Jo mere dette princip tilsidesættes, des større muligheder og brug er der for de små.

Stig Andersen ser også muligheder i, at de store kan gå ind og støtte de små, sådan som Gyldendal fx har gjort med Basilisk og deres serie B for ny dansk litteratur. Han ser det som et delvist idealistisk initiativ, delvist et kommercielt. Det er en rugekasse og udklækningssted for talenter, som muligvis vil gå til Gyldendal med deres bøger.

Som en modsætning til denne rugekasse-tænkning opfatter Mathias Kokholm forlaget Antipyrene. Han betragter det som nævnt som en ganske særlig måde at forene teori og praksis på. Derfor kan det heller ikke reduceres til en rugekasse for forfattere, som på et tidspunkt kan komme til at udgive på større forlag. Forestillingen om et forlagshierarki med de små nederst og de store øverst holder ikke, ifølge Kokholm. For nogle små forlag kan det muligvis forholde sig sådan, men netop ikke for et forlag som Antipyrene, der fungerer i sin egen ret og med sit eget kunstneriske sigte. Små forlag er snarere noget, som en forfatter kan vælge til og fra i løbet af forfatterskabet. Forfatteren er ikke længere i stald hos et forlag, men kan agere frit. Her har et forlag som Antipyrene noget at tilbyde, for det angiver andre metoder at drive forfatterskab på end de store forlags.

Denne tendens bekræftes af forfatteren Amalie Smith, der har udgivet bøger på tre forskellige forlag: det lille forlag Emancipa(t/ss)tionsfrugten, det store forlag Gyldendal og det hurtigt voksende forlag Gladiator. Hun har, som hun udtrykker det, ikke skiftet forlag, men har udvidet sine muligheder for, hvor hendes bøger kan komme. Der er for hende ikke tale om et fravalg, men om et tilvalg. Hun hører ikke til på et

bestemt forlag, som hun skal tilbage til, og det giver hende en frihed, at hun ikke er bundet til et forlag og et bestemt forfattermiljø, der har lejret sig omkring dette forlag, og som viser sig ved receptioner og oplæsningsarrangementer. Er hun ikke bundet til et specielt forlag, så kan hun dog godt være knyttet til en bestemt redaktør. Det er i dette tilfælde Hans Otto Jørgensen, som hun både kender fra Forfatterskolen, Gyldendal og Gladiator.

Det er en privilegeret stilling at indtage, påpeger hun imidlertid, da der er mange forfattere, som ikke har dette valg. De må tage det forlag, der ønsker at udgive dem – hvis de overhovedet kan finde et sådant forlag. Og skifter de, er det oftere af nødvendighed, end fordi de selv har lyst og behov.

Som en fordel ved de små forlag fremhæver Amalie Smith, at de giver mere “redaktørtid”. Det er lettere som forfatter at markere sig og slå igennem på et mindre forlag, ligesom det er lettere at komme igennem med sine ideer og utraditionelle ønsker. Der er ikke så mange led, man skal igennem; ikke så mange, der skal tages i ed, og ikke så meget “sådan plejer vi”. Det betyder ikke, at det er umuligt at komme igennem med fx et ganske særligt layout på et stort forlag. Det er bare en meget langsomme og besværligere proces, man skal igennem.

Når de store forlag indskrænker deres virkefelt og lader det diktere af lønsomhed, bliver meget overladt til de små forlag, både hvad danske og oversatte forfattere angår. Det er dog langt fra altid, at arbejdsbetingelserne på de små forlag er tilfredsstillende. Ifølge forlægger og redaktør Anders Mogensen på forlaget Escho er det et problem, at redaktørerne er nødt til at arbejde gratis for at få det til at løbe rundt. Han mangler forståelse fra forfatterne for, at uden et forlag kan deres bøger ikke udkomme, og at det koster penge at drive et forlag. På hans forlag, der både udgiver musik og litteratur, sættes forlagsvirksomheden i relief, når den sammenlignes med musikudgivelser: “I musikverdenen betaler alle bands for at få indspillet, produceret og mixet deres plade, mens det på ingen måder er normalt, at en forfatter betaler en redaktør for at redigere ens bøger.” Muligheden har ikke været til stede i litteraturens verden, mener Mogensen, men den er måske så småt ved at opstå. Gladiator har i en presset periode taget 500 kr. for en vurdering af et manuskript. Og på selvudgiverforlag som EgoLibris og Mellemsgaard betaler forfatteren for hver ydelse, han “tilkøber”. Men så bliver et eventuelt overskud også delt ligeligt mellem forfatter og forlag. Man må under alle omstændigheder forsøge sig med alternative modeller for at få tingene til at fungere.

Det ulønnede arbejde er også problematisk på andre måder end den, at redaktøren ingen løn får og hænger på trykkeriregninger. Det påvirker også konkurrencen. De små forlags effekt og virkemåde forklarer Woetmann fra Kronstork således: “Generelt sætter de pres på konkurrencen om synlighed (i form af fx anmeldelser) og skærper konkurrencen om pladsen i boghandlerne. Jeg ser en risiko for, at det ulønnede eller underlønnede idealistiske arbejde underminerer vilkårene for de smalle titler på de større forlag, fordi de er afhængige af større eksemplarsalg.”

Den gratis og idealistiske arbejdskraft har en dobbelt effekt. På den ene side sørger den for, at bøger, der ikke ville udkomme ad almindelige kommercielle kanaler, faktisk udkommer; på den anden side kan denne praksis også spærre for, at bøgerne kunne udkomme på almindelige kommercielle vilkår.

Forholdet mellem de store og de små forlag er også et spørgsmål om relationer til pressen. De store forlag med presseafdelinger er privilegerede og har lettere ved at opnå kontakt med avisernes litteraturredaktioner og komme igennem med forfatterinterview og anmeldelser. Ikke bare står der en hel stab af pressemedarbejdere til rådighed, men forlagene spiller også på deres renommé. Det gør det lettere for et stort og anerkendt forlag end for et mindre og ubefæstet forlag at komme igennem til litteraturredaktørerne på aviserne. Med selvforstærkende effekt skiller det små og store forlag fra hinanden, så deres bøger kommer til at befinde sig i meget forskellige litterære kredsløb og offentligheder, som ikke har meget med hinanden at gøre. Der er derfor ikke megen synergieffekt for de små forlag forbundet med de store forlags bogsalg.

Et fælles vilkår for både store og små forlag er dog, at den litterære offentlighed, som man indtil for bare ti år siden stadig syntes at have en fælles forestilling om, ikke er nær så tydelig længere. Det nævner Stig Andersen som et vilkår, der gør det meget vanskeligt at orientere sig og finde ud af, hvad der foregår. Det er ikke bare et problem for læseren, men i højeste grad for forlæggerne. Man kan – let parodisk sagt – ikke nøjes med at læse lidt i Politikens bogtillæg for at få en fornemmelse af at følge med, fordi samtalerne om litteratur finder sted i så mange forskellige medier og i så mange forskellige og adskilte fora. Litteraturen bliver generelt omtalt mindre i de traditionelle medier, der er tilbage, end tidligere. Asger Schnack fortæller, hvordan han meget konkret kan se, hvor mange anmeldelser på landsplan hans forlags bøger fik for tyve år siden, og hvor få – om nogen – de får i dag. Han har chartekker fulde af udklip om de ældre udgivelser, mens dette ikke er tilfældet med de nyere. Den offentlige samtale om den “smalle” litteratur er blevet mindre.

For ganske få år siden så mange optimistisk på de muligheder, som e-bogen åbner for. Med e-bogen kan enhver i princippet udgive en bog for ganske få penge. Det skulle så netop være de små forlags enestående mulighed. Problemet har dog vist sig at være, at der er begrænset interesse for e-bøger, når det gælder andet end fagbøger og underholdningslitteratur. Hverken forlæggere, forfattere eller læserne har vist særlig interesse for “kvalitetslitteratur” i e-bogsform, eller i det mindste kun i e-bogsform. Reglen er, at de større forlag som udgangspunkt både udgiver en titel som papir-, e-, og eventuelt som lydbog. Det forekommer sjældent eller aldrig, at de kun udgiver en såkaldt seriøs bog som e-bog i førsteoplaget.

“E-bøger er ikke noget for undergrunden. Vi henvender os til bogfans, og de vil have bøger,” siger Anders Mogensen fra Escho, der dermed understreger en trend, der går i retning af gammeldags boghåndværk. Amalie Smith pointerer, at netop materialiteten, layoutet og formen er afgørende for hendes bøger, og at det ikke vil give nogen mening at udgive dem i e-bogsform. Men her kommer hun – og de små forlag – i nogen modsætning til de store. Smiths debutbog fra Gyldendal, *De næste 5000 dage*, er udsolgt som papirbog og er foreløbigt ikke genoptrykt. Den kommer i stedet for som e-bog, og det oplever Smith som en dårlig løsning. Den billige e-bog kommer til at stå i vejen for den dyrere papirbog.

Anders Mogensen nævner i den forbindelse et særligt problem for de små forlag, der vil udgive ældre udgåede og udsolgte titler: De har ikke rettighederne til e-bogsudgaverne. Det betyder, at i samme øjeblik de genudgiver en titel i bogform og får den eksponeret, kan et stort forlag med e-bogsrettigheder udgive den samme titel meget billigere og dermed påføre de små forlag en unfair konkurrence – hvis altså læserne

vil købe e-bogen, må man tilføje. Samlet set har e-bogen ikke været nogen stor gevinst for de små forlag og for de formbevidste forfattere, nogle gange snarere tværtimod.

De små forlags indbyrdes relationer

De små forlag og de forfattere og kritikere, som er knyttet til dem, deler den opfattelse, at det er hos de små forlag, at det sker. Det er her, den kunstneriske nytænkning finder sted, og det er her, der eksperimenteres. Uden de små forlag ville den litterære verden stå stille. Mens de store forlag er henvist til mainstream for at tækkes et stort, købedygtigt publikum, så er de små forlag netop frie i den forstand, at de ikke skal producere overskud og kan tage så få økonomiske hensyn, at de alene kan koncentrere sig om det kunstneriske. Der er en udbredt os vs. dem-tankegang.

Der er gang i talentudviklingen af danske forfattere i disse år. Aldrig har der været så mange forfatterskoler og skrivekurser som netop nu. Det foregår på alle niveauer og på mange forskellige institutioner: universiteter, højskoler, aftenskoler, private skrivekurser i regi af boghandlere eller bogforlag, samt internetkurser. Dette undervisningsboom har medført, at der er mange, der gerne vil have deres ting udgivet. Der er så ifølge Amalie Smith, som selv har undervist på skrivekurser, opstået det paradoks, at der på den ene side er flere muligheder for at få udgivet i dag end nogensinde før, fordi der er et meget større antal forlag. Men på den anden side er konkurrencen også tilsvarende hård, fordi der er flere, der færdiggør manuskripter af høj kvalitet.

Mange af de små forlag meddeler på deres hjemmesider, at der indtil videre er lukket for modtagelsen af nye, uopfordrede manuskripter. Det skyldes enten, at forlagene allerede har modtaget så mange, at de ikke kan nå at læse flere, eller at forlaget kører en meget skarp linje, hvor redaktøren alene vælger ud, som fx det er tilfældet på Antipyrene. Så nok er der et væld af små forlag, men for fleres vedkommende er det en lukket fest. Det store antal forlag kan give indtryk af uanede muligheder for forfatterne, men det skal altså tages med et gran salt.

De mange forlag og de mange udgivelser øger også konkurrencen om opmærksomheden i medierne, på bibliotekerne og hos boghandlerne – og i sidste ende selvfølgelig hos læserne. De store forlag har gennem årene øget antallet af udgivne titler, men den trend ser ud til at skifte. Man vil udgive færre og mere fokuserede titler. De mindre forlag står for en stadig større andel af de nye titler, men også her kan man spore en tendens til at koncentrere kraften om færre titler i stedet for at satse på så mange som muligt. Der går så at sige inflation i udgivelserne, når der kommer for mange, og ingen kan overskue, hvad der udkommer. Anders Mogensen siger således, at: "En overvejelse er lige nu at sende færre titler på gaden. At gå fra 10 til 5 årlige udgivelser i håbet om, at det vil gøre offentligheden mere interesseret i en ny udgivelse fra os."

De små forlag kæmper ikke bare med de store, men også med hinanden om opmærksomhed i medierne. De siger samstemmende, at de har svært ved at finde deres læsere og nå ud. Nogle forlag forsøger derfor at lægge linjen helt om og tænke sig selv ind i nye og alternative offentligheder. Gladiator skaber gennem undervisning sine egne læsere. Antipyrene forsøger at gøre sig uafhængig af omtale i pressen. Og Amalie Smith fortæller, at hun, da hun udgav sit debuthæfte *Fabrikken falder* i 100

håndsamlede eksemplarer på forlaget Emancipa(t/ss)ionsfrugten, ikke sendte den ud til nogen medier. Den forblev som kunstnerudgivelse en del af en mindre kreds, og der var heller ingen vilje eller lyst til, at det skulle andre steder hen. Smith nævner i den forbindelse, at Emancipa(t/ss)ionsfrugten ligger tættere op ad zine-kulturen end ad de traditionelle litterære forlagspraksisser.⁴²

Uanset om det drejer sig om små eller store titler, så er samtalen om bøgerne helt essentiel for deres udbredelse, som Charlotte Jørgensen pointerer. Bøger, der ikke tales om i et eller andet forum, kommer ingen steder. Derfor er det meget vigtigt at skabe sin egen offentlighed, som Kokholm nævner, og derfor må de små forlag skabe deres egen "infrastruktur, som er uafhængig af fx medierne og de etablerede litteraturfestivaler og -arrangementer," som Anders Mogensen formulerer det.

Der har da også været flere tiltag i den retning, hvor de små forlag arbejder sammen. Initiativer som Lille Bogdag og Boghandel, skifter er et forsøg på at skabe udstillings- og salgsrum for de små forlag. Lille Bogdag (fra 2015 og med tre arrangementer bag sig indtil videre) finder sted én gang om året, mens Boghandel, skifter i princippet kan finde sted flere gange: "Planen er at lave en serie af endagsboghandlere, deraf skifter i navnet, hvor *independent* forlag præsenterer deres udgivelser."⁴³ Indtil videre har der været to arrangementer: et i 2016 og et i 2017. Endvidere er der en ny netportal for små, litterære forlag på vej med støtte fra Statens Kunstfond. Portalen skal se dagens lys i løbet af 2018, og den skal på en gang være udstillingsvindue for forlagene og boghandel. Også her går de små forlag sammen, hjælper hinanden og supplerer hinanden til fælles bedste.

42 Om zine-kulturen se fx <https://da.wikipedia.org/wiki/Fanzine>

43 <https://ovopress.net/2016/05/29/boghandel-skifter/>

BILAG 1.

Danske Forlags medlemmer – oversigt over størrelse							
År	Oms. 0-5 mio. kr.		Oms. 5.000.001-50 mio. kr.		Oms. +50.000.001 kr.		Antal i alt
	Procent	Antal	Procent	Antal	Procent	Antal	
2008	65 %	34	29 %	15	6 %	3	52
2009	62 %	32	33 %	17	6 %	3	52
2010	59 %	35	36 %	21	5 %	3	59
2011	62 %	36	33 %	19	5 %	3	58
2012	65 %	36	29 %	16	5 %	3	55
2013	60 %	30	34 %	17	6 %	3	50
2014	59 %	29	35 %	17	6 %	3	49
2015	60 %	33	35 %	19	5 %	3	55
2016	65 %	40	31 %	19	5 %	3	62
2017	66 %	41	29 %	18	5 %	3	62
2018	66 %	41	29 %	18	5 %	3	62

BOG - OG
LITTERATUR
PANELET

www.slks.dk/bogen-2017

Kontakt Bog- og Litteraturpanelets sekretariat på:
jnj@slks.dk